Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس یې پل په مړو ایرو نښته عالمه
آواره شیدا د څهٔ دو نهي ملنګ وُ

آواره شیدا

د کاظم خان شیدا پر ژوند او کورنۍ نوې څېړنه

لیکوال

حبیب الله رفیع

۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب نوم :   آواره شیدا

لیکوال :   حبیب الله رفیع

خطاط :   شهزاده هروي

خپرونکی: د امان کتاب خپرولو مؤسسه

دخپریدو کال: ۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰ ه ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

تړون

++++++++

دا روابناد استاد کامل مومند

په نوم

چې د دوی عالمانه شکونه

د دې رسالې د رامنځ ته کېدو

سبب شول.

ح - رفیع

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
سریزه	الف
لومړی څپرکی:	
روایتونه او اټکلونه	۱
دوهم څپرکی:	
شکونه او ټکونه	۷
دریم څپرکی:	
سندونه او لاسوندونه	۲۴
څلورم څپرکی:	
ترلاسه شوې نتیجه	۸۰

سریزه

چې سایه کاندې مدام په سر دستړیو
«شیدا» شام د غریبۍ عجب عالم دی

کاظم خان «شیدا» د پښتو لوی شاعر وُ، د نازکخیالۍ او موشګافۍ له پلوه ئې هنر بې سیاله او بې مثاله وُ او په دې ځانګړنه (خصوصیت) کښې د ده غوندې شاعر لا په پښتو کښې نه دی تېر شوی. خوګله څرنګه چې شعر او فن ځلاند او معروف دي همدغه رنګه یې د ژوند څېره تته او تیاره ده؛ په ځوانۍ کښې له وطنه پردېس شوی او د خپل هنر د شګوفانۍ او غوړېدلو

موده يې په غربت، بېكسى او بې وطنۍ كښې تېره كړې ده؛ دى له هېواده مهجور او له خپلوانو نه ليرې ؤ، په ګمنامۍ او ګوښه ګيرۍ كښې يې ژوند كاوه، نه بل چا د ده د ژوند پېښې ليكلې او نه دده له دې چار سره مينه وه.

دا پېښه يوازې دده د ژوند په باب نه ده پېښه شوې بلكې د پښتو د زياتو شاعرانو ژوند پېښې تتې او ورکې دي او دا لوبه يوازې له پښتو اديبانو سره نه ده شوې بلكې د نړيوال (جهاني) ادب زيات شاعران او ليكوال د فن له نظره مشهور او معروف دى خو د ژوند پېښو له خوا نومورکي او ګمنام.

كله چې پښتو ليكونكي او ادب څېړونكي د شيدا ژوند ته متوجه شول دده پر مړينه تر يوې پېړۍ زيات وخت اوښتى ؤ، د ژوند څېره يې نوره هم تته شوې وه، د پېژندګلوۍ په پلونو يې د زمانې بادونو نورې دوړې هم ورورې او دده يادونه يې ګرجن كړې وو.

بيا هم پښتو ليكونكو په يوه خوله وليكل چې شيدا د افضل خان زوى، د اشرف خان لمسى او د خان خوشحال خان ختك كړوسى دى. پوره يوه پېړۍ دا عنعنوي پېژندګلوي را روانه وه، دقيق څېړونكي او عميق پښتو ليكونكي بې سنده

روایتونه نشي قانع کولی نو ځکه کله چې په ۱۹۷۴ع کال

د پښتو نوماند محقق او روا ښاد دوست محمد خان کامل

مومند د افضل خان خټک مشهور کتاب « تاریخ مرصع »

خپراوه هلته یې د کاظم خان هیڅ څخبه نښانه ونه موندله،

شکونه ورته پیدا شول او پوښتنې یې په ذهن کښې

وکرځېدې ، په دې بې سنده روایت یې شک وکړ او دا

یې په پټو سترګو تائید نه کړه چې کاظم خان د خوشحال خان

خټک کړوسی دی ؛ خپلې پوښتنې یې طرح کړې او موضوع یې

بحث ته وړاندې کړه ، بیا نو په موضوع تاوده بحثونه وشول

خو موضوع لاینحله پاتې شوه او داسې سندونه رامنځ ته نه

شول چې د دې عنعنوي روایت ټینګ ملاتړ وکړي او دا ثابته

کړي چې کاظم خان شیدا د خوشال خان خټک کړوسی دی.

زه هم د پښتو دیوه طالب العلم په حیث موضوع ورجلب

کړم او سره له دې چې د شیدا غوندې مهجور او آواره یم،

خاطرې پرېشان او ژوندې پاشان دی خو د خپل ذوق د

تسکین او د ځان بوختولو له پاره په دې برخه کښې

د سندونو په راغونډولو بوخت شوم او غوارم چې په دې

لیکنه کښې د خپلې څېړنې او ګروېږنې نچوړ وړاندې کړم ؛

زه به هڅه کوم چې دا موضوع په داسې سندونو متکي

کړم چې یو اړخیزه نه شي او دا ثابته کړي چې کاظم خان د خوشال

خان ختک کړوسی دی که نه ؟

له لوی خدای نه په دې لاره کښې توفیق غواړم او د

ځان له حاله سره ور د شیدا دا بیت را غبرګوم :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم

حیات خوشته دی ولې بې خونده دی !

په مینه

حبیب الله رفیع

پېښور ، کوز تاکال

۱۹۸۷/۱۰/۲۱ ع

۲۹/۷/۱۳۶۶ هش

۲۹/۲/۱۴۰۸ هق

لومړي شپږکي

روايتونه او اټکلونه

اوس يې پل په مړو ايرو نښته عالمه
آواره شيدا د ځځه دونهې ملنګ وُ

لومړني هغه کتابونه چې کاظم خان شيدا د افضل خان خټک زوی، د اشرف خان هجري لمسی او د خوشال خان خټک کړوسی کڼي: د ډيټي حيات خان «حيات افغانی»، د شېرمحمد خان ګنډه پور «خورشيد جهان» او د انګريزي ختيځپوهانو اورتي «پښتو ګرامر» او د پلاوډن د «کليد افغاني» انګليسي ژباړه دي (۱) خو دوی يوه‌هم د خپلې دې خبرې له پاره ترڅان وړاندې سند نه دی ښودلی او بې بنسټه وداني يې کړې ده.

کله چې نيمه پېړۍ (صدۍ) پخوا په افغانستان کښې په

پښتو ادب څېړنې پیل شوې ، افغاني څېړونکو او پوهانو هم همدا روایات را نقل کړل ـ ا روا ښاد علامه عبدالحی حبیبي په « پښتانهٔ شعراء » (۲) ، پوهاند صدیق الله رښتین « د پښتو ادب په تاریخ » (۳) او عبدالرؤف بېنوا « د کاظم شیدا په دیوان » (۴) کښې دا خبرې راغبرگې کړې .

په صوبه سرحد کښې هم د پښتو محققینو د همدې روایت پیروي وکړه ، د روند محقق همېش خلیل په « دیوان کاظم خان شیدا » (۵) ، ډاکټر انوار الحق په « دیوان کاظم خان شیدا » (۶) او ښاغلو رضا همداني او قارغ بخاری په « تاریخ ادبیات سرحد » (۷) او نورو لیکوالو هم په خپلو مقالو او لیکنو کښې دا روایت و پاله .

اروا ښاد استاد کامل مومند چې د « تاریخ مرصع » په سریزه کښې ددې روایت په برخه کښې شکونه او پوښتنې رامنځ ته کړې (۸) بیا هم بې اثره پاتې شوې او د افغانستان او صوبه سرحد محققینو همامغه زړه لاره و پالله او بې له دې چې کوم شک وښیي شیدا یې د خوشال خان ختک کړوسی وباله . په دې برخه کښې د دوو مهمو کتابونو یادونه ضروري ده چې د تاریخ مرصع تر څېړېدو وروسته یو په کابل او بل په پېښور کښې خپور شوی دی ؛ « فرهنگ زبان و ادبیات پښتو » د ځوان محقق ښاغلی زلمي هېواد مل

اثرچې د پښتنو شاعرانولنډ خو مطلبي ژوند لیک دی

په همدې روایت ولاړ دی (۹) او « روحي ادب » د پروفیسر

محمد نواز طائر تألیف چې د پښتو ادب په نوي طرز کښې

تاریخ دی، دا تاریخ هم همدا روایت را اخلي (۱۰) .

پوهاند عبدالشکور رشاد یوازینی سړی دی چې د

اروا ښاد استاد کامل شکونه او پوښتنې یادوي او په

خپله کومه پریکړه نه کوي (۱۱) .

د روایاتو لنډیز :

د شیدا ژوند خېړونکو په یادو شوو آثارو کښې

د ده د ژوند خاکه داسې جوړه کړې ده :

کاظم خان شیدا د پښتو د مشهور لیکوال افضل خان

ختک زوی ، د پښتو د نامتو شاعر اشرف خان هجري لمسی

او د پښتو ادب د نومیالي پلار خوشال خان ختک کړوسی دی

د ۱۱۳۵ - ۴۰ هـ ق کلونو ترمنځ زیږېدلی دی .

څه وخت چې د ده پلار وفات شو نو د ده مشر ورور

اسدالله خان د مشرۍ دستار په سر کړ او د خپل اقتدار

د قیام او استحکام له پاره یې چې خپلو ورونو او نورو خپلوانو

ته کوم ناشوني حالات پیدا کړل کاظم خان شیدا په هغې

خوښ نه ؤ ، ان چې احتجاجاً د خپلې برخې جایداد نه هم تېر

شو ؛ پر اسدالله خان تر ټولو ورونو نه کاظم خان زیات

ګران ؤ، دده په بدګمانۍ چې پوه شو نو دده له زړه نه یې د هر راز شکونو د لرې کولو هڅه وکړه او حتیٰ دده ته یې نوره ځمکه هم وروبخښله او د تره لورې هم ورته په نکاح کړه خو څرنګه چې کاظم خان د خوشحال خان د نمسو او لمسیو زېږون حال د خپل پلار له لاسه لیدلی ؤ نو ځکه د اسدالله خان له خوا مراعات او بخشش د هغه شکونه نور هم زیات کړل .... کاظم خان شیدا خپل کور کلی پرېښود ، له خپلوانو خصوصاً خپل ورور اسدالله خان نه ډېر خپه ؤ .

شیدا لومړی کشمیر ته ولاړ ، هلته یې زده کړې وکړې او کله یې چې څه زده کړل سرهند شریف ته ولاړ او په پای کښې رامپور ته ولاړ چې هلته د نواب فیض الله خان پښتون ریاست ؤ او نور ډېر پښتانه هم دلته ودان وو ؛ نواب دی د میاشتې په زر روپۍ په ملازمت کښې واخیست .

دده ورور اسدالله خان بیا هم دده د راوستلو کوښښ وکړ ، دوستان به یې پسې لېږل رالېږل خو ده د هغو نه منل . څه موده پس اتفاقاً شیدا له خپلو هندي ملګرو سره د سېل له پاره تر حسن ابدال راغلی ؤ او چې خپلوان یې پرې خبر شول پسې ور غلل خو چې

هـر څو منتونه يې ورته وکړل شيدا سراى ته رانغى .

کاظم خان شيدا پهٔ سرهند شريف کښې د نقشبندي طريقې د پير غلام معصوم مريد ؤ . دهٔ پهٔ ۱۱۸۱ هـ ق کال د محمدي صاحبزاده پهٔ غوښتنه خپل ديوان ترتيب او د خپل ورور پهٔ وساطت يې محمدي صاحبزاده ته وړاندې کړ .

د کاظم خان شيدا د وفات تاريخ د يوې قلمي نسخې پهٔ حاشيه د يوهٔ نامعلوم شاعر لهٔ خوا د «دل نظير» لهٔ جملې څخه را ايستل شوى چې ۱۱۹۴ هـ ق کال دى . وايي چې دى پهٔ رامپور کښې مړ شو خو لږه موده پس يې خپلو خپلوان ولاړل او د دهٔ نعش يې سراى ته راووړ (۲).

پايليکونه (حواشي):

(۱) اروا ښاد استاد کامل مومند ، د تاريخ مرصع سريزه ۴۰ مخ ، ۱۹۷۴ع ، يونيورسټى بک ايجنسي ، پېښور .
گلشن روه ، د پوهاند عبدالشکور رشاد سريزه ، ۷۲ مخ ، ۱۳۵۶ هـ ش = ۱۹۷۷ع کال ، د پښتو د پياوړتيا او پرمختيا آمريت ، کابل .

(۲) اروا ښاد پوهاند عبدالحى حبيبي ، «پښتانهٔ شعراء» لومړى ټوک ، ۲۵۹ مخ ، ۱۳۲۰ هـ ش = ۱۹۴۱ع کال ، پښتو ټولنهٔ کابل .

(۳) پوهاند صدیق الله رښتین، «د پښتو داب تاریخ»، ۸۰ مخ، ۱۳۲۵ هـ ش = ۱۹۴۶ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۴) «د کاظم شیدا دیوان»، د عبدالرؤف بېنوا سریزه، لومړی مخ، ۱۳۳۰ هـ ش = ۱۹۵۱ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۵) «دیوان کاظم خان شیدا»، د همېش خلیل سریزه، «ط» مخ، ۱۹۶۵ ع کال، ادارهٔ اشاعت سرحد، پېښور.

(٦) «دیوان کاظم خان شیدا - معه اردو ترجمه» ۳۷ مخ، یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور.

(۷) رضا همداني - فارغ بخاري «تاریخ ادبیات سرحد» پېښور.

(۸) د «تاریخ مرصع» سریزه، له ۴ مخ څخه تر ۴۹ مخ پورې.

(۹) زلمی هیوادمل، «فرهنګ زبان وادبیات پښتو» لومړی ټوک، ۲٦۱ مخ، ۱۳۵٦ هـ ش / ۱۹۷۷ ع کال، د ښوونې او روزنې وزارت، د تالیف او ترجمې ریاست، کابل.

(۱۰) پروفیسر محمد نواز طائر، «روهي ادب»، دوهم ټوک ۱۰۳ مخ، ۱۹۷۸ ع کال، پښتو اکیډمي، پېښور.

(۱۱) «ګلشن روه»، د پوهاند رشاد سریزه.

(۱۲) دا روایات له یا دو شوو کتابونو نه په ګډه را استخراج شوي چې یو د بل بشپړوونکي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

شکونه او تهکونه

بې سوختنه یې مردن دی لکه شمع
د شیدا طور یو څهٔ مشکل پسند دی

کله چې ار وابناد استاد کامل مومند د تاریخ مرصع د متن او حاشیو تر بشپړتیا وروسته په ۱۹۷۴ع کال کښې په دې کتاب سر بیزه لیکلو نو خرنګه چې دکتاب په متن کښې یې د افضل خان خټک په زامنو کښې د کاظم نوم نهٔ وُ لیدلی او هم د کاظم خان شیدا په دیوان کښې د پلار په مرثیه دوې قطعې راغلې وې چې باید د افضل خان د مرګ نېټې ترې را وتلې وای، لهٔ دې کبله چې دهٔ هیڅ داسې باوري شهادت ونهٔ موند چې کاظم خان شیدا

دې د افضل خان زوی وی نوځکه یې د اقطعې هم
د افضل خان د مړینې و نهٔ بللې او خپل شکونه
او پوښتنې یې په لاندې ډول یاد کړل :

۱- پهٔ تاریخ مرصع کښې زموږ د مؤرخ افضل
خان د زامنو پهٔ نامو کښې چې یې یاد کړي دي د محمد
کاظم ، کاظم خان شیدا یا شیدا نامه چېرې نهٔ ده راغلې.

۲- د کاظم خان شیدا په کُمو تاریخي قطعو کښې
یوه د دوو ورو نو فتح الله او الله نور پهٔ مړینې ده
چې کال یې « آهاد قلوب غم » (۱۱۸۹) ښیلی شوی دی ،
پهٔ مقدمه کښې یې د محمد عابد خان نوم هم پهٔ طور
د خپل ورور اخیستلی دی ، لهٔ دغو درې واړو نامو
یوه هم پهٔ تاریخ مرصع کښې د افضل خان د زامنو
پهٔ نامو کښې تر نظره نهٔ راځي .

ترڅو چې د دغو خبرو او مشکلاتو تعلق دی نو
کهٔ افضل خان پهٔ ۱۰۷۵-۷۶ هـ ق کال کښې زیږېدلی وهٔ
نو پهٔ شوال ۱۱۳٦ هـ ق(*) کښې چې تر هغې مودې یې پهٔ
تاریخ مرصع کښې حالات راوړي دي به د شپېتو یو شپېتو
کالو وهٔ نه خو ناممکنه او نه غیر اغلبه ده چې پهٔ ۱۱۳٦ هـ ق(*)
کښې او تر هغې پس ته یې نور زامن لرنه هم شوي وي ،

(*) پهٔ اصل کښې سهواً ۱۰۳٦ چاپ شوی دی .

یا داچې په شوال ۱۱۳۶ هق* کښې یې ځینې زامن دومره وارهٔ ووچې د هغو د ذکر موقع تر نه غله وخته دواقعاتو په بیان کښې را نغله .

۳- شیر محمد خان گنده پور په تاریخ خورشید جهان کښې وایي : « اشرف خان هم در آن قید خانه خود کشی کرد پس به جای او محمد افضل خان فرزند اشرف خان رئیس شد مگر از نزاع وخدشهٔ بهرام به آرام گذران کرده نمیتوانست درین حالت پرحسرت خوشحال خان وفات کرد و بعد ازو بهرام خان نیز مرد و محمد افضل خان شصت ویک سال حکمرانی بالا ستقلال نموده انتقال کرد ؟ » ددکامل صاحب له نظره دا بیان له واقعیت سره سم نهٔ دی او دبنیتیا هم لومړی خوشال خان په ۱۱۰۰ هق کال، بیا اشرف خان په ۱۱۰۶ هق کال او بیا بهرام خان په ۱۱۲۴ هق کال مړهٔ شوي دي .)

۴- د تاریخ خورشید جهان مولف لیکي چې د بهرام خان د مړینې نه پس افضل خان په استقلال یو شپیته کاله حکمراني وکړه ..... بهرام خان د تاریخ مرصع له رویه په ۱۱۲۴ هق کال وفات شوی نو حاصل یې دا شوچې افضل خان تر ۱۱۸۵ هق کال پورې حکومت وکړ او ومړ .....

نوکهٔ کاظم خان د افضل خان زوی وهٔ او دی او

کاظم خان شیدا هم یو کس وی نو یاځ پهٔ یاده شوې قطعه کښې خهٔ نقص یا غلطي ده یا د تاریخ خورشید جهان په بیان کښې....

کامل صاحب لیکي : چې خورشید جهان بیا د ډېرې پېښې یادونه کړې د افضل خان د زامنو اسدالله خان او محمد علي خان ترمنځ جګړې یادوي او اسدالله خان پهٔ دې پېښو کښې وژل کیږي نو افضل خان دا وخت مړ وُ که ژوندی ؟ که ژوندی وُ نو څهٔ یې کول ؟ او د دغه ټولو واقعاتو پهٔ دوران کښې پهٔ هکله یې د دغو تاریخونو د لیکوونکیو د خاموشۍ څهٔ وجه ده ؟ ناممکنه خو نهٔ ده چې څهٔ داسې اوریده دغورتیا و د پېښه شوې وي لکه فالج چې پهٔ ژوند یې لهٔ کاره ویستلی وي خو یاد شوی تاریخ نویسان دا نهٔ وایي بلکې داچې د بحث د لاندې دا ټول واقعات د افضل د مرګ نه پس شوي وو ، نو که دا صحیح وي او افضل خان پهٔ ۱۱۸۳ هـ ق کال وفات شوی وي نو پهٔ حسن ابدال کښې به پهٔ ۱۱۷۲ یا ۱۱۷۷ (*) هـ ق د هغهٔ د نمسي خوشحال خان د مرهټیو سره د جنګ کولو او پـهٔ شهادت د سېدلو سوال هډو نهٔ پیدا کیږي .....

یاد شوی تاریخونه د ډېرې تاریخي پېښې لیکي خو یو هم سند نهٔ ښیي نو ځکه یې کامل صاحب د ډېر تاریخي تناقضات را سپړلي او پهٔ همدې بنا یې پهٔ دې باب خپله پرېکړه داسې کړې ده:

(*) د تاریخ مرصع پهٔ چاپ کښې سهواً دا تاریخونه ۱۰۷۲ - ۱۰۷۷ چاپ شوي دي .

له پوره تنې انتقاده او د شکونو له اظهاره دا مطلب نه دی چې گنې موثق یم چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی نه ؤ او یوې نوې نتیجې ته د توپ وهلو یا د جدیدې نظرېې پېش کولو شوق لرم بلکې مدعا مې صرف دا ده چې که هر څو د خوشال بابا له کهالۀ هم او د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان د زامنو لیسیو معاصر هم وه د یا د شوو مشکلاتو د نظر د وړاندې دا په وثوق نه شو ویلی چې د افضل خان بن اشرف خان هجري زوی ؤ او په دیوان کښې یې د پلار په مرگ لیکلې شوې درج تاریخي قطعه د هغه افضل خان په مړینې ده (۱).

د پوهاند رښتین ځوابونه:

د تاریخ مرصع ترخپرېدو څو کاله وروسته پوهاند صدیق الله رښتین په دې اړه یوه انتقادي مقاله وکښله چې د کابل پوهنتون وږمې مجلې نشر کړه، ددې مقالې له ټول متن سره زمونږ کار نشته خود کاظم خان شیدا د بحث په برخه کښې د کامل صاحب په ځواب کښې لیکي:

بناغلي کامل د سریزې په (۳۴-۴۹)(*) مخونو کښې د

(*) په حقیقت کښې د کاظم خان مربوط بحث د تاریخ مرصع د سریزې له ۳۸ تر ۴۹ مخ پورې راغلی دی.

کاظم شیدا او افضل خان د مړینې د تاریخ په باب ډېر
څه لیکلي دي خو د خبرو په منځ کښې ورته دا سودا پیدا
شوې چې محمد کاظم د افضل خان زوی دی او که نه ؟
دی خپل شک او شبهه داسې ښکاره کوي :
۱- په تاریخ مرصع کښې د افضل خان په زامنو کښې
د محمد کاظم شیدا (کاظم شیدا) نوم نه دی راغلی .
۲- کاظم شیدا په یوه قطعه کښې د دوو ورونو فتح الله
او الله نور د مرګ نېټه ۱۱۸۹ ښودلې ده .
۳- د خپل دیوان په مقدمه کښې یې د محمد عابد نوم د
خپل ورور په طور راوړی دی چې له دغو دریو وارو څخه
د یوه نوم هم د افضل خان په زامنو کښې په تاریخ مرصع
کښې نه دی راغلی .
زما په خیال د بناغلي کامل دغه ټول سوالونه او پوښتنې
بې ځایه دي .....
په دې باره کښې چې محمد کاظم د افضل خان زوی دی هېڅ
سودا نه ده پکار ، ټول ختیځ پوهان لکه راورټي ، هیوز .
او نور دغه ښان درست افغاني لیکوال دغه خبره مني ؛
په تاریخ مرصع کښې د ۱۱۳۶ هـ ق پورې واقعات راغلي دي
او کاظم شیدا لکه چې د سوانح څخه یې څرګندېږي د تاریخ
مرصع د لیکلو په وخت (۱۱۳۶ هـ ق) کښې لا وړوکی ماشوم وُ او

یالانتر زین پدلی .

افضل خان د واقعاتو په منځ کښې د خپلو زامنو نومونه یا دوي لکه چې وایي : " فرزندي سعيد خان فوجدار دلاچي و ، (۴۱۳) مخ . دهٔ دیوان کې د خپلو مشرانو زامنو محمد سعید ، محمد علي ، محمد حسن ، اسدالله ، محمداشرف ، سیف الله نومونه یاد کړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه یې د ورو کوالي یا د نهٔ ضرورت لهٔ کبله نهٔ دي ذکر کړي هر څهٔ د فتح او الله نور د وړو ولی خبره ده دغه دواړه د کاظم شیدا وروڼه نهٔ دي بلکې نور څوک دي چې د خپلوۍ یا اشنائۍ په وجه یاد شوي دي .

د کاظم شیدا د ختک ولۍ او د افضل خان د زوی ولۍ د پارهٔ د دهٔ خپل شعرونه پاخهٔ شاهدان دی څوځایه یې خپل خاندان ، سرای او افضل آباد پهٔ ډېره مینه یاد کړي دي ... نو څوک چې سرای او افضل اباد پهٔ دومره مینه یادوی هغه به ضرور د افضل خان د سترګو تور شیداوي .

البته بناغلي کامل ته چې د شیدا پهٔ دې قطعه کښې سودا پیدا شوې ده :

چې والد (*) ې ارتحال وکړ ځای یې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ یې دارتګ درحلت ووې خرد و ماته دامیاشت دشعبان وه

(*) پهٔ مقاله کښې ولد چاپ شوی .

تر اوسه پورې ادبي تاریخونو ددغې قطعې په باور
د افضل خان د مرګ نیټه ۱۱۸۳ هـ ق ښودلې ده نو ښاغلي
کامل ته هم په دې وجه سودا پرېوتې ده چې که د افضل
خان د زېږېدنې کال (۱۰۷۵) وبلل شي نو بیا دده عمر
(۱۰۸) کالو ته رسیږي او دا احتمال به سم نه وي مونږ
هم د ښاغلي کامل سره په دغه سودا کښې شریک یوخو
له نورې پلټنې څخه داسې ښکاري چې دغه سنه دافضل
خان د مرګ سنه نه ده بلکې دده د کورنې یا په بله ژبه
د شیدا د مور د مړینې سنه ده .

د دغې رباعي اوله مسره شعري کسرلري اویو سیلاب
کمه ده ، باید داسې ولوستل شی: (چې والدې مې ارتحال وکړ)
په دې صورت کښې شعري کسر له منځه ځي او لس سیلابه
پوره کیږي . ددې توجیه په مرسته ښاغلي کامل هم د سریزې
په ۳۹ مخ کښې وایي چې د دوهمې رباعي اوله مصرع په
دوو نسخو کښې داسې ده:« غم به ترعمره د والدې کړم» له دې
نه څرګنده شوه چې دغه دواړه څلوریزې یې د والدې دی . له
حالاتو نه داسې ښکاري چې کاظم شیدا د پلار د مرګ په وخت
په سرای کښې وُ او دغه رباعي یې په رامپور کښې ویلې ده .
ښاغلي تقویم الحق کاکاخېل د افضل خان مرګ په (۱۱۵۳ هـ)
کښې ښودلی دی . ښایي چې دهٔ د افضل خان دنوابۍ دوره چې

(۶۱ کاله) وه د اشرف خان د بند لهٔ وخت نه (۱۰۹۲ه) حساب کړې وي نو پهٔ دې صورت کښې دغه پوره ته سنه یې د مرګ نیټه ګڼل کېد ای شی . مګر د تاریخ مرصع لهٔ حالاتو داسې ښکاري چې افضل خان تر (۱۱۰۰ه) پورې لا د نوابۍ پهٔ څوکۍ ناست او دغه اتهٔ کاله یې تول لهٔ بهرام سره پهٔ جنګ جګړو تېر شوي دي . بنایي چې دهٔ د (۱۱۰۰ه) پهٔ شاوخوا کښې یا د پلار د مرګ نه پس دغه ځای نیولای وي او (۶۱) کاله یې ریاست کړی وي . نو پهٔ دې حساب د دهٔ د مړینې تاریخ د (۱۱۶۱ه) پهٔ شا او خوا کښې اټکل کېد ای شی (۲) .

د کامل صاحب تکراري دریځ :

کله چې د پوهاند رښتین ځوابیه کامل صاحب ته ورسېد نو هغهٔ یو ځل بیا د یوهٔ پیاوړي وکیل (ایډوکیټ) پهٔ توګه د خپل دریځ د فاع وکړه او اړ شو چې خپل شکونه تکرار کړي او ولیکي :

« لهٔ ډېرې مودې راهیسې د نړي دور پهٔ پښتنو لیکوالو کښې مشهوره ده چې د پښتنو نامتو شاعر کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان ختک زوی دی . هر کله چې د کاظم خان ختک پهٔ دیوان کښې یوه قطعه ده چې دیوان - جوړ وو نکو یې د شاعر د پلار د مرګ تاریخي قطعه ګڼلې

او تاریخ یې (۱۱۸۳ھ) ښیلی دی نو د تاریخ مرصع په سریزه کښې (مو) په مفصلو دلیلونو عرض کړی دی چې د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان تر سنه ۱۱۸۳ھ ژوند نهایي غیر اغلب اوله دې کبله د کاظم خان شیدا که هر څو خټک او هم د خوشال بابا له خاندانه وه د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی کېدل غیر محفوظ دي. علاوه له دې مې دا هم عرض کړی دی چې مونږ د دې خبرې څه معتبر شهادت نه لرو چې هغه شاعر چې کاظم خان شیدا نومیده او شیدا یې تخلص وه د خوشال بابا د زوی اشرف خان هجری د زوی چې د تاریخ مرصع مؤلف دی له زامنو څخه یو دی.

ښاغلی پوهاند رښتین په دغه لړ کښې انتقاد کوونکی له ما متفق دی چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان اغلب چې له ۱۱۸۳ھ دېر اګاهو حق رسیدلی وه، دغه تاریخي قطعه هم چې د کاظم خان شیدا د پلار په مرګ ویلې کېدلې شوې ده او ۱۱۸۳ هجري یې تاریخي کال ښیلی شوی دی لکه د یوې بلې قطعې چې شاعر د خپلې "والدې" (مور) د وفات په هکله ویلې ده د شاعر د مور په وفات ویلې شوې کېدې .....

د ښاغلي پوهاند رښتین د استدلال نخښه دا ایدل شي چې که هر څو افضل خان له کال ۱۱۸۳ھ اګاهو هم وفات شوی وه خو هر کله چې د کاظم خان شیدا په دیوان کښې دا چېړې

نشته چې پلار يې په ۱۱۸۳ هـ کښې وفات شوی وهٔ ، نو د کاظم
خان شيدا د ديوان له داخلي شهادت نه مونږ د دې خبرې رد
نهٔ لرو چې هغه د افضل خان زوی وهٔ ....

د بحث لندولو له پاره به زهٔ يو د رنګ لړه وهم چې
مصرعه هم هغه وخت په کار ده چې څرګنده يې ښاغلي پوهاند
رښتين غوره کښې : « چې والدې مې ارتحال وکړ » نو د دې خبرې
به زياته نه زياته نتيجه داوي چې د تاريخ مرصع مؤلف
افضل خان د ۱۱۸۹ او هم د ۱۱۸۳ کال هجري نه اګاهو مړ
دی (له) مونږ سره به د کاظم خان شيدا د ديوان د داخلي
شهادت په بنا د دې خبرې رد نهٔ وي چې کاظم خان شيدا
د افضل خان د تاريخ مرصع د مؤلف زوی دی . خو د
ثبوت بار به په هغه چا وي چې د يوې خبرې دعوی کوي ،
کهٔ مونږ د کاظم خان شيدا د افضل خان موصوف د زوی
کېدلو د دعوې رد نهٔ لرو نو بهٔ دا دعوی نهٔ ثابتيږي .
سوال دا دی چې د دعوې ثبوت څهٔ دی ؟

ښاغلي پوهاند رښتين د خپل موقف په تاييد کښې چې
کومې خبرې کوي دا دي :

«۱» د شيدا هغه شعرونه چې ترې د دهٔ خټک کېدل ، سرای
او د خوشال بابا لهٔ کهاله سره تعلق او مينه .

«۲» ټول خټيځ پوهان لکه راورټي ، هيوز د غه شان درست

افغاني ليکوال د غه خبره مني .

"۳" افضل خان د واقعاتو په منځ کښې يوازې د خپلو مشرانو زامنو نومونه يادکړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه يې د وړوکوالي يا د نه ضرورت له امله نه دي ذکر کړي ..... فتح الله او الله نور د کاظم ورونه نه بلکې د اشنايۍ په وجه ياد شوي دي .

تر څو چې د وړومبۍ خبرې تعلق دی نو ما هم دا خبره منلې چې کاظم خان شيدا خټک او اصلاً د سرای او سپدونکی وُ بلکې دا هم چې د خوشحال بابا له خاندانه وُ .... خو دغه ګردې خبرې .... د هغهٔ د مشر زوی اشرف خان د زوی زوی کېدل څنګه ثابتوي ؟ .... د دوهمې خبرې په باب به عرض وکړم خټيځ پوهانو چې کوم کار کړی دی سره ددې چې بايد ورته په درو ند نظر وکتل شي له انتقاده پوره نهٔ دي . وړومبی له دې چې زهٔ په دغه لړکښې د ختيځ پوهانو ځينې ډېرو سختو غلطو ته ګوته ونيسم ما د پادري هيوز په آثارو کښې چېرې دا خبره ونهٔ ليدله چې کاظم خان شيدا د افضل خان زوی دی ..... البته پلاوړن د هيوز د کليد افغاني انګريزي ژباړونکي شيدا د افضل خان له زامنو څخه ياد کړی دی او راورتي هم ضرور هغه د افضل خان زوی بللی دی ... ما چې دغه شهادت معتبر نهٔ دی

ګڼلی نو د خپل موقف د پاره مي په سرېزه کښي څخو په تفصیل دلایل وړکړي دي ، دلته به په لنډه دومره ووایم چي راورټي ، پلاوډن ، شېر محمد ګنډه پور او محمد حیات خان کهتړ هم د يوې زماني خلک وو ، د شېر محمد خان او محمد حیات خان کتابونه له تاریخي حیثیته ډېر کم پایه کتابونه دي ..... راورټي په پښتو مینانو کښي د مرستي ، پوهې او خدمت له رویه يو اوچت او جوت مقام لرونکی دی او د کلید افغاني په انګریزي ترجمه د پلاوډن حواشي هم د هغهٔ په علمي ذوق لا محققانه مزاج دلالت کوي خو د شېر محمد خان ګنډه پور او محمد حیات خان کهتړ او که د راورټي او پلاوډن وینا وې د يوې داسي خبرې په هکله چي د هغوي له زماني نه ډېره آګاهه وي ځان له سند نشي ګڼلی ، بیا یوهٔ هم د خپل بیان د پاره نه د ستاویزی نه د زباني سند یا شهادت چېرې حواله وړکړې ده .... اوس باید چي د یا دو شوو ختیځ پوهانو د ځیني سختو غلطیو چي څهٔ خو لطف هم لري نښاندهي وکړم (بیا او وا بناد کامل د ځیني ختیځ پوهانو جالبې غلطی په ګوته کوي) ....

پاتې شوه د بناغلي پوهاند رښتین دا خبره چي افضل خان د واقعاتو په منځ کښي سرېپ د خپلو مشرانو زامنو نومونه اخیستي دي او د کاظم خان شیدا او عابد خان نامې يې دهغو د کوچنیوالي یا د

ضرورت د نشتوالي له رویه چېرې نهٔ دي اخیستلي او دا چې فتح الله او الله نور د کاظم خان نسبي وروڼه نهٔ دي دوستان یې دي او دې د پاره یې ورته وروڼه ویلي دي . د ستا یلي پوهاند مطلب دا دی چې کاظم خان شیدا د افضل خان زوی دی او هم عابد خان .... او سربېره پهٔ دې وجه چې د دوی نومونه چېرې پهٔ تاریخ مرصع کښې نهٔ دي راغلي دا نشو ویلی چې دوي د افضل خان زامن نهٔ دي . کهٔ دا خبره منلې شوې وي چې کاظم خان او عابد خان د افضل خان زامن دي او پوښتنه کوونکی او پوښتنه کېدونکی یې پهٔ باب څهٔ اختلاف نهٔ لري نو د دې پوښتنې چې پهٔ تاریخ مرصع کښې دا دواړه ولې مؤلف پهٔ خپلو زامنو کښې نهٔ دي یاد کړي ، پهٔ ځواب کښې ویل کېدی شي چې لهٔ دې کبله چې ډېر واړهٔ به وو او د واقعاتو سره چې کتاب کښې بیان شوي دي د تعلق نهٔ لرلو پهٔ سبب یې د یادولو ضرورت نهٔ وُ خو هر کله چې بحث کېدونکې خبره تنازعه وي او یو فریق یې د اثبات پهٔ هکله شهادت وړاندې کوي چې یو خوا خو شهادت ناقص او نامعتبر دی او دې سره پهٔ تاریخ مرصع کښې چې مؤلف پهٔ کښې د خپلو کمو زامنو نامې یادوي نهٔ خو چېرته د کاظم خان شیدا او نه د هغو کسانو چې دی یې خپل وروڼه بولي نامې چېرې لیدهٔ شي نو دغه ځواب به چې ښاغلي پوهاند رښتین کړی دی موزون نهٔ وي . دلته به دا ویل بې ځایه نهٔ وي چې مونږ ته د افضل

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان د خپل بیان له رویه د هغهٔ دوه بیبیانې معلومې دي یوه یې د ماما لوړ چې بې اولاده وه او دوهمه چې د محمد علي خان، دوي والده وه. د دغې بي بي د حق رسید و ذکر افضل خان د ۱۱۳۰ هٔ ق دوا قعاتو په ضمن کښې کوي. تر دغه وخته او تر دې ځایه، موږ د شپږو کسانو نامې لرلو چې افضل خان په کښې هر یو د زوی یا فرزند په طور یاد کړی دی، هغه نامې دا دي: محمد علي خان، محمد حسن خان، اسدالله خان محمد اشرف خان، سعید خان، سیف الله خان. د نوړ چا نامه په دغه طور نه ده اخستلې شوی؛ کېدی شي چې افضل خان د هغه وخت نه پس بل وادهٔ لا نور ودونه کړي وي او دا هم ضروري نهٔ ده چې دغه شپږ زامن هم له یوې بي بي شوي وي خو د دغو خبرو په هکله چې ممکن خو دي موږ لا تر اوسه هیڅ شهادت نهٔ لرو. د بناغلي پوهاند رښتین دا وینا هم دلیل غواړي چې فتح الله او الله نور صرف د دوستۍ له مخې کاظم خان شیدا ورونه یاد کړي دي، هر کله چې په واضحو الفاظو کښې یې ورله ورونه ویلي دي او په متعلقه قطعه کښې داسې هیڅ توری یا توري نشته چې ورسره یې د دوستۍ، اشنایۍ نغوته کوي نو حقیقي معنی پرې ایښې مجازي معنی کول ځهٔ جواز نهٔ لري.

هر کله چې ما له دې خبرې د تاریخ مرصع په سریزه کښې

سکوت انکار نهٔ دی کړی چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دی ځکه چې د ثبوت یې نشتوالی د یوې خبرې د نادرستۍ یا غلطۍ کېدلو ثبوت نهٔ دی نو ما لهٔ خپله انده بحث پهٔ احتیاط راتول کړی دی ....

اوس نو د پښتنو لیکو نکیو خصوصاً څېړونکیو خو ښه ده چې (پهٔ) دغه باره کښې د راورټي وغېره پهٔ وینا قناعت کوي او کهٔ د نورو لټون ضرورت هم محسوسوي .....

کامل صاحب پهٔ خپل "۱۶۳۰ع" نومي اثر کښې پهٔ دې هم بسنه نهٔ کوي، پهٔ کاظم خان شیدا پسې نور لټون هم کوي لهٔ "تذکرهٔ انتخاب یادگار" او "تذکرهٔ کاملان رامپور" څخه هم (چې دوې معتبرې هندي تذکرې دي) ددهٔ پهٔ باب معلومات راخلي خو هلته هم دا پهٔ لاس نهٔ ورځي چې کاظم خان شیدا دافضل خان خټک زوی دی او ددهٔ د ژوند پهٔ باب لهٔ ځینو نورو مشکلاتو سره هم مخامخ کیږي چې دلته یې راوړل او بیا دیرې خو پهٔ پای کښې وائي:

پهٔ اخره یو ځل د بنا غلیو لوستونکیو (څخه پهٔ) بخښنې غوښتلو سره ددې خبرې تکرار کوم چې ما ددې خبرې نه سکوت انکار نهٔ دی کړی چې شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی وهٔ، بلکې د تاریخ مرصع پهٔ سریزې کښې مې د هغو مشکلاتو نشاندهي کول مقصد وو چې لهٔ رویه یې موږ

په وثوق سره نه شو ویلی چې کاظم خان شیدا د ستاینلي افضل خان زوی وه نوکه مرور په دې باب خپل لټون او مرسته جاري وساتو نو هیڅ زیان به یې نه وي او زه پرې خپه نه یم که نتیجه یې د ښاغلي پوهاند رښتین د موقف په تایید کښې راوخیژي لا به خوشحال یم که دغه کار هم زما په کوشش وشي (۳).

پایلیکونه (حواشي):

(۱) د تفصیل له پاره وګورئ: « تاریخ مرصع » د استاد کامل مومند سریزه، ۳۸ - ۴۹ مخونه.

(۲) پوهاند صدیق الله رښتین « تاریخ مرصع » (مقاله) وږمه (مجله) ۲۱ کال، ۲ ګڼه، ۵۴ - ۵٦ مخونه، ۱۳۵٦ هش/۱۹۷۷ع کابل پوهنتون، د ادبیاتو پوهنځی، کابل.

(۳) د تفصیل له پاره وګورئ: د اروا ښاد استاد دوست محمد کامل مومند " ۱٦٦۳ع " نوي اثر، ۱۴۷ - ۱٦٦، ۲۰۵ - ۲۲۹ مخونه، ۱۹۸۵ع، د چاپ زی، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

سندونه او لاسوندونه

د افغان له شعراء په شیدا باندې
د ادب په مقتضی د خان شرف دی

د پښتو لوی، نامتو او ایماندار محقق استاد کامل مومند دې خدای وبخښي، هغوي مخکښې له دې چې د دې کشالې په حل بریالی شي وفات شو. زه په داسې حال کښې چې د دوی پاک روح ته دعاګانې استوم په دې خبره کښې هڅه کوم چې د باوري سندونو او لاسوندونو (دستاویزاتو) په رڼا کښې موضوع وسپړم او په دې باب غوارم قدم په قدم وړاندې ولاړ شم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی: د شیدا د دیوان لاسوندونه:

١- کاظم خان شیدا خټک دی ، خټکتوب یې د دیوان له سریزې څخه چې دده په خپل قلم ده او هم له متن څخه څرګندیږي.

شیدا د دیوان په سریزه کښې وایي: " راقم ددې صحیفې محمد کاظم ، شیدا تخلص ، ختک نسب ، حنفي مذهب ، نقشبندي مشرب."

او د دیوان په متن کښې داسې وائي:

کهٔ دې جام لکه حباب و نه نیو سیند ته
آفرین دې پهٔ همت شیدا ختکه

+++

خشوع نشان دی د نېکبختیه
کهٔ دې روزي شي شیدا ختکه !

٢- شیدا د خان (خوشال خان ختک) د خاندان غړی دی او دا ارتباط پهٔ شاعرانه الفاظو کښې داسې څرګندوي:

پهٔ دا هونره پښتنو کښې   بیا پهٔ ژبه د پښتو کښې
پهٔ دا فن کښې خو اشخاص دي   چې پهٔ نزد د خرد خاص دي
چې خوشګوی و همه دان دي   ډېر زمون د خاندان دي

....

د پښتو شعر معلوم وُ   پهٔ معنیٰ کښې کالمعدوم وُ
چې قلم پهٔ لاس د خان شهٔ   م[illegible]یې لوی دیوان شهٔ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصانیف یې فراوان شول — مستعد د رست افغان شول
سلاست د عبارات هم — لطافت د اشارات هم
ډېر دقت د معاني هم — بلکې خود همه داني هم
په کلام کښې یې ظاهر — په اقلام کښې یې باهر
سلیقه یې کړه عیانه — طریقه یې کړه بیانه
هر شاعر چې د افغان دی — رېزه چین د خان د خوان دی
في المثل که بل مهتاب وي — مستفید د دې آفتاب وی
چې په غورونو شي لار صافه — قافله درومي تر قافه
چې وي پل په دریا باندې — څوک به غم د شنا کاندې
له حسده که صاف زړه کړې — په دا کار کښې انصاف وکړې
خان ممتاز د تمام روه دی — بل استاد د دې ګروه دی
په میدان د ممتازانو — همعنان د برق تازانو

او ترخان را وروسته ځان ته دا رسېږي :

ما چې دا کلام ادا کړ — نوی طرز مې را پیدا کړ
په پښتو کښې ګویا خاص یم — سزاوار د اختصاص یم
چې په لاس د خان قلم ؤ — قلمرو یې دا عالم ؤ
هغه وخت که دا سواد وی — په کاغذ بویه چې صاد وی

او بیا وایي :

شیدا خان به دې کا میر د شاعرانو
که مزار و ته یې عرض د تا انشاء شي

او همدا د نوي طرز د ایجاد له امله خپل کلام تر تولو

لوړ گڼي خو یوازې خان ځکه ترڅان لوړ بولي چې د ادب

مقتضي داده یعنې هغه یې د کورنۍ مشر دی:

د افغان له شعراء په شیدا باندې

د ادب په مقتضی د خان شرف دی

۴- شیدا د سرای او سهدونکی ؤ او په خپله وینا کښې

د سرای یادونه ډېره ډېره کوي. لومړی سرای هلته یادوي

چې د خوشال بابا ستاینه کوي او وایي:

«سرای» مطلع د دې آفتاب دی	په عالم یې هرځای تاب دی
پکښې هسې شان نکات دي	چې نازک لکه ذرات دي
په رنگین خیال رنگین دي	سر تر پایه گلزمین دي
دا قطعه ده گل افشانه	رنگینه تر بدخشانه
که انصاف کړې قابل خېز دی	دا بهار عنادل خېز دی
هم یې ښه آب و هوا شته	بلبلان یې خوشنوا شته
هر بلبل یې خوش آهنگ دی	د خیال گل یې رنگارنگ دی
که یې بحر یا یې بر دی	که یې سمه یا یې غر دی
که یې باغ یا یې صحرا ده	که یې خار یا یې خارا ده
که یې گرگ یا یې آهو دی	که یې بوم یا یې تیهو دی
که یې وز یا یې پلنگ دی	گړیوه، یا یې گړنگ دی
که یې میږی یا یې ښکار دی	که یې سیر یا یې پیکار دی

هر نفس زما په یاد دي　　دم په دم زما اوراد دي
دا کلام د دانشمند دی　　که یې واورې دلپسند دی
د وطن مینه ای ځانه　　را پیدا ده له ایمانه
په حرمت د پاک احمد وي　　صلوات باندې سرمد وي
هم په آل، هم په اصحابې　　په پېرو د پاک جناب یې
نه یوځل په څو کرته　　بلکې زر زره مرته
څو گردان وي دا سپهر　　درخشان وي ماه و مهر
څو چمن د بهاران وي　　انجمن د ښه یاران وی
څو باده جام د ساقي وي　　څو نشه، خمار باقي وي
څو خیام وي د سدروې　　په قیام وي د باغ سروې
څو فقره د دې سپنج وي　　څو نکته او نکته سنج وي
تر هغه دې "سرای" ودان وي　　هم دې جوړ دا خاندان وي
ښې خبرې بیا موزونې　　پکښې او سه روز افزونې
گلستان یې خرم اوسه　　بلبلان یې بې غم اوسه

پرې گوزار د خزان مه شه!
عندلیب یې نالان مه شه!

د هند په پردېسه کښې یې د سرای یاران په زړه او د
او د خپلو اشعارو د سوغات ورلېږلو هیله لري:

شیدا وا سودائي اشعار له هنده
ستا د رای سره آشنا د سرای یاران دي

باړ ځای ځان د سرای نه آواز شوی بلبل بولي :

چې گوزر وکړې صبا د سرای په لوړې
آواز بلبل یې یاد په گلزمین کړه

په سرای کښې د «ولی» او «افضل آباد» یادونه داسې کوي :

گله صبا دی ، باد مراد دی
چې یې لیدلی افضل آباد دی
راته یې ووې د حال په ژبه
تازه دې گل او سرو شمشاد دی

+++

گودن ته بویه ورانې جلې
ناړې په غرز کښې دښتلې
گلبانگ به څۀ کا د بلبلانو
زما دیوان دی باغ د « ولی »

+++

نسیمه ورشه د سرای سواد ته
له هغه پسه افضل آباد ته
سلامي وکړه په دواړو لاسو
در و دیوار و گل و شمشاد ته

۴- کاظم خان په ځوانۍ کښې د زمانې د ناخوالو له لاسه له « روه » نه وتلی او په لوی هند کښې پردیس

شوی دی ، دی د خپل دیوان په سریزه کښې په ځوانۍ
لهٔ خپله کوره وتل داسې بیانوي :

« په عنفوان الشباب کښې مې استراحت د حضر په محنت
د سفر مبدل شه اوالی آن مې په شام د غربت صبح د
وطن مألوفه طالع نهٔ دی . انواع د محن دلشکن چې
لازمه د سفر و منافي د راحت وفراغت دی لاحقه د خاطر
فاطر :

مدتی شد چون قلم در مشق سرگردانیم
تاچه آرد بر سرم آخر خط پیشانیم

بالجمله په کلبه د جدائی او په زاویه د تنهائی کښې
چې مصداق د دې مضمون یم ، فرد :

دل می تپد و نیست کسی دادرس ما
از قافله دور است خروش جرس ما » .

هوا شیدا په همدې ځوانۍ کښې مسافر کیږي ،
هندوستان ته چې اوکوم ځایونه چې دی یې په خپل
کلام کښې یادوې دادي :

چې باران یې همیشه د ژړا اوري
دا «کتهیر» په شیدا کوره تیرا شهٔ
* * *
شیدا وا ستوه رنګین اشعار لهٔ «هنده»
ستاله راې سره اشنا د سرای یاران دي

شیدا واستوه دیوان لهٔ "هنده" روه ته
چې لبریزي پهٔ صداشي کوهستان هم

+++

ورځ د بسنت ده ورځ ده گوره و "بریلي" ته ځو لهٔ "رامپوره"
گویا زعفران دي دا زرد گلونه چې بهره مندیږو لهٔ سروره

+++

تهٔ بلبل د ولایت راغلې لهٔ سرایه د توتي غوندې پهٔ "هند" سخن سرایه
ستا اشعار دي گل شکر سخن آرایه پهٔ گفتار دې شیدا خوښ یم وایه وایه!

زماني د تا پهٔ طبع آفرین کړ
پهٔ هند کښې د خپل گشت او گوزار پهٔ باب وایي:

پکښې نشته سیه مست د مغو سترگو
گرځېدلی پهٔ درست هند پهٔ بنگاله یم

+++

سبزان کله وي همسر د گلرخانو
بېهوده راغی شیدا تر هندو باره

+++

گوره پهٔ باغ کښې د رامپور، ورېږي
نهٔ دي د ونو تر پاڼو لوېږي

+++

پښتانهٔ د کتهیر متزلزل دي
کهٔ هر څو وو کله غر قوي بنیاد

هرګز نهٔ کا انتفاع پهٔ هندوستان کښې
پهٔ تموز وي څڅې سرد دروه سراب

۵ - شیدا وطن ولې پرېښود؟ پهٔ دې باب پهٔ صراحت څهٔ نهٔ وايي خو پهٔ شاعرانه ډول ډېرې اشارې او نغوتې لري چې موږ ته ددهٔ د تلو پهٔ باب مواد راترلاسه کوي، کهٔ څهٔ هم موږ د شیدا داسې اشعار نهٔ لرو چې دهٔ دې پهٔ روه کښې ویلي وي ځکه دهٔ ددهٔ پهٔ وینا پهٔ ځوانۍ وطن پرې ایښی او بنایي دا داسې وخت وي چې شاعري یې لا نهٔ ده پیل کړې او کهٔ احیاناً پهٔ روه کښې یې شعرونه ویلي هم وي داسې نخښنه نهٔ لري چې سړی حکم پرې وکړي خو پهٔ هندکښې یې چې څهٔ ویلي پهٔ هغو کښې داسې خبرې شته چې ددهٔ د تللو او هجرت پهٔ باب موږ ته ډېر څهٔ راترلاسه کوي.

ترهر څهٔ وړاندې ددهٔ لهٔ یوهٔ بیت نه ښکاري چې دهٔ د ورونو د اختلاف او د سیسو لهٔ امله وطن پرېښود او ځان یې لهٔ مظلوم یوسف (ع) سره تشبیه کړ:

د اشفاق طمع به څهٔ کړې لهٔ اخوانه
نتیجه یې ورکېدهٔ دي لهٔ کنعانه

دی خپلو دردولی، ځورولی او بېلتون ته اړ کړی دی نو ځکه تمه نهٔ ورته لري:

د دریاب لهٔ سر د جوشه د حباب زړهٔ چوي
شیدا قطع د اُمید بویه لهٔ خپلو

+++

شیدا څهٔ کړي د دې وخت رشته دارۍ
د سوزن زخم پهٔ زړهٔ د هر اخوږ دی

+++

ماچې شا کړه د دنیاو خان و مان ته
څهٔ حاجت لرم و نور سر و سامان ته
مبارک شه پر تا د دنیا خونه
آواره شیدا روان دی بیابان ته .

٦ ـ هٔ خپلو ولې خپه شو؟ دا ځکه چې د دهٔ کورنۍ د خانۍ او جاګیرداری پهٔ نشه کښې یو د بل د سر د ښمنه وه او پهٔ دې لاره کښې یې جنګونه ، مرګونه او راز ـ راز بې خوندۍ سره کولې ؛ لهٔ دهٔ سره د جاګیر او سردارۍ مینه نهٔ وه ، دهٔ فقیري او ملنګي خوښه کړې وه خو د ورونو خپل منځي شخړو او دښمنیو ستوما نه کړی وُ او مجبور شوی ؤ چې پهٔ خپله هم پهٔ دې مخالفتونو کښې ګډ شي ؛ دهٔ د عزت او آبرو د پر محفل ژوند تر دې ډول بې عزتۍ او د نیاوي جاه و جلال غوره و باله او لهٔ ناکسانو سره د او سېدو پر ځای یې بېکسی او پر دېسۍ ته تر جیح ورکړه ؛ دا مطلب پهٔ تشبیه او استعاره .

ایما او اشاره د دهٔ پهٔ دیوان کښې ځای پهٔ ځای لولو :

هسې رنګ لهٔ دې عالمه تنها خوښ یم
چې مدام لکه وحشي پهٔ صحرا خوښ یم

تر هغه چې خشک طینت د ساحل وینم
لکه موج آواره لهٔ دریا خوښ یم

چې شاهٔ یې لهٔ لقې وږی مګس شي
کله زهٔ د هغهٔ خوان پهٔ سلا خوښ یم

چې پهٔ شان د آفتاب نهٔ ده کرم رویه
ستا پهٔ سرکهٔ پهٔ سایه د هما خوښ یم

چې پهٔ قیدیې د قفس کړم لکه زړکه
تر داهسې خندا رهٔ پهٔ ژړا خوښ یم

کهٔ بیدار لکه تصویر لهٔ خوا به نهٔ شو
پهٔ دا حال لهٔ خپله بخته شیدا خوښ یم

+++

کهٔ فر د تاج و شکوه د تخت نهٔ وي
وقت مساعد او مدد د بخت نهٔ وي
واړه روان دي زما پهٔ پوهه
غم به تر جاه و تر جلال سخت نهٔ وي

+++

زمانې هغه کسان دي عزیز کړي
چې مرجع د شرارت دي هم مآب

د بادشاد تعظیم سایه د بادشاهٔ کا
استاده کهٔ یې عالم وي پهٔ جناب

+++

پرې زهیر لکه پهٔ خپلو بنو نهٔ یم
چې زما پهٔ سترګو ایښی چا قدم دی
چهرې نه چې یې دا جام پرویزې لهٔ لاسه
عجب مست د جاد پهٔ میو شادجم دی

+++

خنداراد روي پهٔ خان و بنک پورې
پهٔ ملک و مال و پهٔ خوان و دنک پورې

+++

مالیدلی دی نشیب پهٔ هر فراز کښې
اعتماد به شیدا څرنګ پهٔ فراز کړم

+++

زمانې خسان باد کړۀ ترکسانو
چې وخس ته فروکړی دی سر آب

+++

شیدا ولې دې هر څهٔ ته لته ورکړه دا څکه:
چې همت مې نهٔ کا ویر پهٔ هسکولو
لکه موج نهٔ کړمه یم لهٔ پرېوتلو

سوال مې خوي لۀ درافشانه ابره نۀ دی
صدف ورانه خپله خولۀ کړه پۀ غوښتلو

دآفتاب پۀ کمند نۀ خېژم آسمان ته
نۀ پړدم بار لکه شبنم پۀ دوش دګلو

دآزادو لمن ګله پۀ خار نښلي
دنسیم غوندې ګوزر کړم پۀ څنګلو

+++

شیدا زیست پۀ توره ځاوره لکه مار کړه
مزعفر مۀ خوره ددون پۀ در لذیذ

+++

کۀ دې جام لکه حباب وي نۀ نیول سینه ته
آفرین دې پۀ همت شیدا خسته!

+++

کۀ وي خشک ددریاب لب لۀ تشنګی
شیدا ګله بې طلب کا جام لۀ جمه

+++

پۀ تما باج د سلیمان لکه مور نشته
پۀ یوه دانه قانع یم لۀ خرواره

+++

پۀ مسکه یې شیدا مۀ شه لقمه تره
چې جبین یې مدام ترش پۀ شان ددوغ وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل مردن د تا مهجورو ته راحت دی
د سوزن نخم د لوی پرهار صحت دی

+++

خوابیده بخت مې قیام پۀ خواب و نۀ لید
لکه گل افتادگي زما قسمت دی
د صدا غوندې آزاد یم لۀ حنجره
کله بند د تعلق زما عادت دی

دده دې عزت النفس او لوړ همت دده ته د آوارگۍ او لۀ کوره د تللو لاره هواره کړه او د حباب لاره یې ونیوه:

پۀ هر لور لکه حباب خانه بدوش ځي
کۀ شیدا شو آواره لۀ خان و مانه

+++

د سیلاب پۀ دوش روان لکه حباب شوې
اې زما کوره تر ما آواره تر یې!

...

اواره لکه افتاب پۀ بحر و بر یم
در ته څۀ وایم چې څۀ سوخته اختریم

دۀ د جاه او سرداری پۀ لاره کښې د ښخړو او جگړو کولو پر ځای د غریبۍ (پردیسي) عالم خوښ کړ او دا نوی عالم یې پرې ښه و بالۀ:

چې سایه کاندې مدام په سرد ستړیو

شیدا شام دغریبۍ عجب عالم دی

شیدا که هرڅو ستړی ستومانه او سرګردانه شو خودپردیس ب په جهان کښې یې له چانه ګیله نه کېده نو ځکه یې ځان ته تسلي ورکوله:

صورت رباط دی ته رهروی یې

له ستومانې تمام زګېروی یې

له چانه مه کړه د تیمار طمعه

په دا عالم کښې شیدا پردی یې!

او دآوارګۍ دآزادۍ غمي یې تر هرڅا کېرلوړه و بلله:

پکښې نشته د بې غمي دآزادۍ

که جاګیر دې سمه، سوات او باجوړشي

د د سردارۍ او خانۍ په سر په خپله کورنۍ کښې ډېرې خونړۍ پېښې لیدلې وې او په دې لاره کښې یې دخپلو نږدې خپلوانو وژل کتلي وو نو ویل یې:

چې نه شوې ترې په خون دخپلو

قربان تر هسې زیبا منګولو

او کله یې چې په دې لاره کښې د خپل شیرین وروره خوږلي نو دجاه مینه یې داسې غندلې ده:

لهٔ حب جاهه پهٔ زړهٔ کښې سوړ یم
د ملنګۍ وکار ته جوړ یم
سرې خوږلی د شیرین وروردی
لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ یم

۷ـ د شیدا لهٔ شاعرۍ څخه ښکاري چې دهٔ پهٔ روه کښې د مینې تارونه غزولي وو او خپله د مینې ښکلې دنیا يې آباده کړې وه او پهٔ همدې قمار کښې کوږ او ګټلې ترې پاتې شو:

خان و مان خوږې د عشق پهٔ قمار بایله
د بازۍ نوبت پهٔ سرو دستار راغی

دی لهٔ خپل محبوب نه لیرې شو خولهٔ یاده يې هیڅکله ونهٔ ووت او د هند پهٔ ښکلویو بدل نهٔ کړ:

تا د زړهٔ پهٔ صاف دوربین کښې همیش وینې
کهٔ هرڅو يې لهٔ شیدا پهٔ هېواد دوره

بل قاصد نهٔ لري خو د نسیم پهٔ خولهٔ يې پوښتنه کوي:

ګلونه وکړه د روه پلوسې
کهٔ دا پیغام مې نسیمه یوسې
خوشبو پهٔ تا ده د وطن سیمه
پهٔ دا دعا یم چې تازه اوسې

***

په زړهٔ مې کړې د غرونو څوکې
حملې د بازو، د زرکو کوکې
وواېه! څهٔ کا؟ د روه نسیمه:
کیږا منګولې، زیبا مښوکې

دی چې پهٔ ټول هند ګرځېدلی د روه د ساده خوبانو
ساری یې نهٔ دی موندلی:

غره یې ځایه د هند سبزانې دي
غنج و ادا لري کهٔ دلستانې دي
چې دلبري کا بې تکلفه
د روه پهٔ ملک کښې ساده خوبانې دي

+++

زار شه ترې دومره تاوسان، زانې
لکه دونو بې شماره پیا بنې
د روه پهٔ سیمه دي طرفه دلبري
نشته پهٔ هند کښې داسې سکانې

+++

[illegible] د هند سبزو خوړلي پان وي
[illegible] یې فوت یې دواړه لبان وي
زړګي یې کړې د روه پهٔ غرونو
ښائسته روئې پهٔ دغه شان وي

۸ - شیدا ته د وطن یادونه خوږ دي یادونه دي او تول عمر یې د دې یادونو په یاد کښې شپې اوورځې تېرې کړې دي :

همېشه ژاړم په تېر صحبت پسې
په هغه مهر، په محبت پسې
لکه شیشه یم د ساعت ګرد ه،
زړه مې دوه نیم شو په تېرساعت پسې

+++

تل دروه آب وهوا، واوره، سپین یخ هم
باغ وراغ، دښت وکهسارطرفه شاداب
یادلره په خپل خاطرپه یادې پایه
شیدا وسپاره په قصر دااطناب

د شیدایو بیت ښیي چې ده کلکه اراده درلوده چې خپل وطن ته راستون شي او ټولو مشکلاتو او د جفا تیرو ته سینه سپر کړي :

خپل ناکام به دېوانه شیدا دربیایي
که دامن په کانو ډک لکه کهسار کړي

خودا هیله یې د تل له پاره ذهیله شوې، دروه دامرور خانزاده روه ته بیا نه دی راغبرګ شوی او د فراق تریخ ژوندیې تېر کړی دی :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم
حیات خوشته دی ولې بې خونده دی

لیکن له دوه سره یې ادبي اړیکې تل پاتې شوې او وخت په وخت یې خپلې غزلې رالېږلې دي :

دا غزل د شیدا زړیوسه له هنده
چې یاران یې د وطن خړ تک جواب کا

۹ـ ددهٔ د دیوان له سریزې څخه ښکاري چې د شیدا ادبي اړیکې ددهٔ د عابد خان نومي ورور په واسطه ټینګې وې او همدا ورور یې دی چې دهٔ ته یې د محمدي صاحبزاده پیغام ور رسولی او دهغهٔ په غوښتنه یې خپل دیوان ورته رالېږلی دی :

" ..... او سبب د تألیف داؤ چې له افواه د بعضې متر د دین مسموع شول چې مخدوم زاده د ولایت نژاد ، نتیجهٔ هدایت و ارشاد میا محمدی سلمه الله تعالیٰ خلف الصدق د شیخ الاجل ولی الاکمل میا محمد عمر دامت برکاته طبع جیده لري او سلیقه د سخن شناسی کامله ، پهٔ دبدبه د سخن آرایی قصب السبق له همسرانو وړي ـ او پهٔ کوکبه دخوش سرایی مقدمة الجیش د همکارانو دی ، اکثر د واوین د اسلاف و مضامین دحال رنګین وصاف یې فراهم کړي دي او پهٔ مطالعه یې تفریح د قلب و تشریح د صدر لقد وقت د مخدوم

زاده دي - اګر چي زه يې په حسب د صورت په زيارت مستعد نه يم اما په ولايت د قرينې معلوم شول چي دچا له خولې يې زما د خيال و مقال په سمع شريف ته رسېدلي دي:

مصرع: عالم همه افسانهٔ ما دارد و ما هيچ

بنا بر استيلاء شوق په تتبع د ورور محمد عابد خان (طال الله عمره) و ماته امر په تدوين و ترسيل د اشعار وکړ، زه او ورور چې في الحقيقت په مفهوم د کنفس واحد محقق يو هغه امر په مثابه د بالاصاله متخيل شه او امتثال يې په مرتبه د لزوم متصور او هم خاطر د برادر عزيز و ګرامي او پاس يې په دا سبب الزم وانسب و لهذا په مدد د کار کښې شوم مهما امکن مې خوض او جلدي په ترتيب د اشعار کښې وکړه، منقولات او مسودات متفرقه او مرقومات د منشآت منظومه هر چې لاس ته راغله په قيد د رديف د دې جريدې ثبت شول او په صفحه د دې مسطر کشيده: چې قابل د ضبط و ربط وو، له هغه اشعارو چې هنوز نوحجت آموز د نومشقي وم؛ او بهره اندوز د تازه ګويي، شايع و غير شايع هر چې دي قليل بالمعنی و اقل باللفظ والمعنی په نسخهٔ مذکوره کښې مې داخل کړه:

مصرع: ګر قبول افتد زهی عز و شرف

..... او ترتیب ددې دېوان په شپږ دسن زر، سل،
یو اتیا (۱۱۸۱) کښې دهجري واقع شهٔ ـ تاریخ منظوم چې
مشعر په انتساب د مؤلف دی ـ صورت دتقریر داهسې
بیا موند او هیئت د تعبیر یې ار تسام دا رنګ حاصل کړ:

قطعه: په داباب وه استدعا د عزیزانو
چې مجموع شهٔ حلاوت د مقالات
د تدوین تاریخ یې رای په داشان ووې
"د شیدا دیوان دی شهد او څهٔ نبات"

(۴+۳۱۵+۷۱+۱۴+۳۰۹+۷+۸+ ۴۵۳ = ۱۱۸۱ هق)

۱۰ ـ د شیدا په زمانه کښې یو بل کاظم نومی شاعر هم
وُ چې په سرای کښې او سېدهٔ، ختک او د همدې کورنۍ لهٔ
حواشي وُ ځخه وُ، په دې باب دهٔ د دیوان په سریزه کښې
وضاحت کړی دی:

"او شخص همنام زما ساکن دسرای چې اکوړی هم ورته
وایی شی لهٔ حواشي ددې خاندان وُ ـ شاید چې په تأثیر د
صحبت یې کم و بیش رویه د سخن ورته پیش نهاد دخاطر
کړه اولسان دحال یې په قدر د استعداد په ایجاد د مضامین
مترنم وُ، از انجمله څو غزل یې په غایت و نهایت شهرت
کښې دي او په محافل و مجالس کښې زبان زدد غزلخوانو
لهٔ مشاهیرو دیو غزل یې دا مطلع دی:

و به مرم عالمه په ارمان د تورو زلفو

کله به راورسي درمان د تورو زلفو

لاکن نامبرده چندان معروف و مشهور نهٔ وُ - په واسطه داشتراک اسمي هغه اشعار په نزد کافه عامه مضاف و ماته دي - حال آنکه زمالهٔ اشعار زما اسم اصلاً مرح نهٔ دی دا معنی په تخلص مشرح شوې ده او هم معرفت د متکلم په سیاق د کلام متفرع دی او شناسائي د قایل په داب د قول کښې مودع دا نکته و کامل عیار ته د تمیز روشن ده او دقیقه د دې کارو دانش شعار ته مبرهن، چې دا اضافت و ماته خطا دی او نسبت بیجا:

چېرته سوزان اخګر او کجا فروزان اختر "

۱۱- د شیدا په دیوان کښې دوې مراثي قطعې راغلې چې د " بېنوا " په چاپ کښې " د پلار مرثیه " تر عنوان لاندې خپرې شوې، د " همېش " په چاپ کښې لومړۍ قطعې ته " د پلار مرثیه " او دوهمې قطعې ته " د مور مرثیه " سرلیک ورکړل شوی دی، ډاکټر انوارالحق هم یوې ته د پلار مرثیه او بلې ته د مور مرثیه کښلې ده. " بېنوا " د لومړۍ قطعې د تاریخ ماده " میاشت د شعبان وه " ثبته کړې خو تاریخي ارزښت یې ۱۱۸۳ هـ ترې لاندې لیکلی دی، د دوهمې قطعې تاریخي مادې ته یې عدد نهٔ دی کښلی؛

همېش مـاده "میاشت د شعبان ده" کښلې او عدد یې ۱۱۸۳ھ

ترې لا ندې لیکلی، دوهمې قطعې تاریخي ماده یې "بهشت

یې ځای شه دعاکوم زهٔ" لیکلی او د ۱۱۸۹ھ کال عدد یې

ورکړی دی، ډاکټر انوارالحق هم په همدې ترتیب دواړه

مادې ثبتې کړې دي. خو د بېنوا لهٔ ثبت نه ۱۱۸۹ھ کال

راوزي نه ۱۱۸۳ھ او د همېش او انوارالحق د ثبت شوې

مادې ارزښت بیا ۱۱۸۷ھ کېږي نه ۱۱۸۳ھ. کېدای شي

په ځینې راوروسته خطي نسخوکښې هم څهٔ نا څـهٔ

ګونګتیاوې وي خو ما د موضوع د سپیناوي لهٔ پاره هغې

نسخې ته چې د شیدا په ژوند په ۱۱۹۲ھ کال یو زخیرې

لیکدود (د ختکو په خط) کښله شوې او د اسلامیه کالج

په کتابتون کښې ساتله کېږي، مراجعه وکړه، هلته د

قطعو په عنوانونو کښې د پلار او مور نوموړې قطعاًنشته

او دواړو ته د "تاریخ"، "تاریخ" سرلیکونه وړکړل

شوي، متن یې هم په دقیق ډول لیکل شوی چې زهٔ

یې دلته کټ مټ رانقلوم خو په نتیجه ګیرۍ کښې لهٔ مور

سره مرسته وکړي:

تاریخ

چه والد مې ارتحال وکړ | ځای جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ دا رنګ د رحلت وه | خرد و مانه میاشت د شعبان وه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ

غم به تر عمره د ولد کړم   خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت یې له مانه واوره   بهشتي ځای شه دعا کوم زه

(د قلمي نسخې ۱۸۱ مخ)

چې موږ یې د شعر د روان لوست په اساس په ننني لیکدود داسې لیکو او د تاریخ ماده او ارزښت یې استخراجوو:

چې والدې مې ارتحال وکړ   ځای یې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ (یې) دا رنګ د رحلت ووې   خرد وماته: «میاشت د شعبان وه»

(۷۵۱+۴+۴۲۳+۱۱=۱۱۸۹هـ)

غم به تر عمره د والدې کړم   خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت یې له مانه واوره: «بهشتي ځای شه دعا کوم زه»

(۷۰۷+۱۰+۱۳+۳۰۵+۷۵+۶۶+۱۲=۱۱۸۹هـ)

په دوهمه قطعه کښې کاتب د «والد» کلمې ته زېر ورکړی «والدِ» یې لیکلې او د شعر سکته ورکه شوې ده، که په لومړۍ قطعه کښې هم «والد» «والدې» ونه لوستل شي مسره سکته کېږي او د لسو سیلابو پر ځای ۹ سیلابه راځي او هم څرنګه چې د دواړو قطعو د تاریخي مادې ارزښت ۱۱۸۹ هـ کال دی نو ځکه دواړې مرثیې د یوه چا په مړینه دي او موږ دا ځکه د دغه مورګنو چې هم د والدې په کلمه د دواړو قطعو سکتې ورکېږي او هم کاتب په یوه قطعه کښې د «والدِ»

کلمه په زړه کښلي ده او بنايي په لومړۍ قطعه کښې زړه (زړ) ترې هېر شوی وي او بیا وروسته داتولي خبرې ددې زړ له هېرېدلو نه راولاړې شوې دي . داچې دادواړې قطعې دیوه کس د وفات په باب دي له هغو دړیو قطعو نه تاييدېږي چې ترهمدې قطعو وړاندې او وروسته کښلې شوې او د « سرفرازخان » په مړینه کښې دي .

۱۲ - د شیدا په دیوان کښې د دوو وړونو په مړینه یوه مرثيه ده چې کامل صاحب دا د ده وروڼه ګڼلي او رښتین صاحب د ده دوستان بللي خو د قطعې له په ځیر لوستې نه برېښي چې دا مړه کسان نه د شیدا ورونه وو نه دوستان، بلکې دوی دواړه په خپل منځ کښې سره وروڼه وو چې د شیدا د استوګنې په محله کښې اوسېدل . دوی دواړه د یوې میاشتې په اوږدو کښې مړه شوي او دې ترېجیدی (د دوو وروڼو غبرګ مرګ) ټوله محله غمجنه کړې چې له دوي نه یو شیدا هم دی او په دې قطعه کښې یې د ټولو غم انځور کړی دی : « په هر چاؤ رحلت سخت د دواړو وروڼو » نو ځکه یې د ده وروڼه حتی دوستان هم نشو بللی او دلته هیڅ داسې نخښه نشته چې دا وروڼه له شیدا سره منسوب کړي ځکه د « زما وروڼه » یا « وروڼه مې » او داسې نور تړونکي ضمایر نه لري . بشپړه قطعه داده :

چې فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل
په غمونو کښې يې فرق تر میا شتې کم
په هرچاؤ رحلت سخت د دواړو ورونو
په فراق کښې يې نالان وو لوی وکم
تأمل يې په بیان د تاریخ وشه .
راته ووې زړهٔ: "آهاد قلوب غم"

(۷+۴+۱۳۸+۱۰۴۰=۱۱۸۹ هـ)

۱۳- موږ ولوستل چې شیدا په ۱۱۸۱ هـ ق کال خپل دیوان بشپړ کړ نو آیا ددهٔ هغه وینا چې لهٔ ۱۱۸۱ هـ ق کال نه د مړینې تروخته (۱۱۹۴ هـ ق کال) پورې يې کړې ددهٔ د دیوان په نسخو کښې خوندي شوې کهٔ نه؟ ددې پوښتنې دځواب لهٔ پاره د شیدا د دیوان د څو زړو نسخو د په یادونې سره موضوع سپینول غواړو :

الف، د شیدا د دیوان ډېره زړه تر لاسه شوې نسخه هغه نسخه ده چې پهٔ حاشیه کښې يې د ۱۱۸۷ هـ ق کال د محرم ۱۳ نېټه لیک ده او ورسره پهٔ یوهٔ یادداشت کښې ویل شوي چې د دیوان د حاشیې غزلې دي راتلونکي کاتبان پهٔ متن کښې وکاږي ، دا نسخه میجر راورتي پهٔ پښتوخوا کښې موندلې او اوس پهٔ برېټش موزیم کښې ساتله کېږي ، میکنزي عقیده لري چې دا همغه نسخه ده چې میا محمد (؟) ته پهٔ

۱۱۸۱ هـ ق کال لیکله شوې او تر ۱۱۸۷ هـ کال پورې یې د شاعر پاتې وینا په حاشیه کښې کښله شوې ده ، خو دا دعوی یو بې سنده اټکل دی او په اصله نسخه کښې داسې کومه نخښه یا اشاره نشته .

ب) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه چې د تذکرهٔ کاملان رامپور مؤلف یې یادونه کوي او وایي چې د ریاست سوات په کتبخانه کښې ده د ۱۱۹۱ هـ کال د څلورمې خور (جمادی الثاني) د ۲۲ نېټې لیک ده چې فیض علي د قاسم بیک زوی د اخون زاده میا غلام حیدر له پاره کښلې ده او په حاشیه یې دیوهٔ ورک نومي شاعر هغه قطعه ده چې د شیدا د مرګ تاریخ یې د « دل نظیر = ۱۱۹۰ هـ » په تاریخي ماده کښې پکښې ثبت کړی دی .

ج) ددهٔ د دیوان بله زړه نسخه د ۱۱۹۲ هـ ق کال د صفرې د ۱۷ نېټې لیک نسخه ده چې ددهٔ په ژوند په شاهجهان آباد کښې همدې یاد شوي کاتب لیکلې :

« تمت تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان والا شان مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان دام اقباله بخط بندهٔ احقر العباد فیض علی ولد قاسم بیک متوطن شاهجهان آباد بتاریخ هفدهم شهر سفر (کذا) بروز جمعه سن ۱۱۹۲ هجري » .

دا نسخه د پېښور د اسلامیه کالج په کتابتون کښې ساتله کېږي .

د) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه هم د هغه دي کاتب په قلم ده چې د ۱۱۹۲ هـ ق کال د لومړي خور په ۲۷ نیټه یې د"خان صاحب اسلام خان" له پاره په شاه جهان اباد کښې کښلې ده ، دا نسخه د کراچۍ په ملي موزیم کښې ساتله کېږي .

هـ) دا دده په ژوند خطاطي شوې مهمې نسخې دي ،

محترم همېش خلیل صاحب هم دده د دیوان یوه داسې قلمي نسخه لیدلې چې په حاشیه کښې یې د هماغه نا معلوم شاعر له خوا د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ دیوې قطعې په ترڅ کښې راغلی:

د شیدا په آشیانه کښې جهان تریخ شه
د کباب غوندې یې کون و مکان تریخ شه
درست بدن یې گویا زړه دی په سینه کښې
"بې نظیر" هم د کاظم د مرگ تاریخ شه

(۱۱۹۴ هـ)

ښکاري داسې چې په قلمي نسخه کښې هم د تاریخ ماده او هم عدد دواړه لیک دي نو ځکه همېش صاحب ۱۱۹۴ هـ ق ترې لاندې کښلی او که نه له "بې نظیر" نه ۱۱۷۲ راوزي نه ۱۱۹۴ ، او ښاد کامل صاحب دې غلطۍ ته متوجه شوی او لیکلي یې دي چې

هم د تاریخ ماده او هم د دریمې مسرې مفهوم داخرګندوي
چې د تاریخ ماده " بې نظیر" نه بلکې "دل نظیر" ده چې په
دې توګه هم استخراج شوی تاریخ سمېږي او هم کاظم خان
په ۱۱۷۲ هـ ق کال ژوندی ؤ او تر ۱۱۹۴ هـ ق کال وروسته
یې د ژوند نخښې چېرې نهٔ ښکاري نو غالباً چې لهٔ همېش
صاحب نه به پهٔ جلدۍ کښې "دل نظیر" "بې نظیر" شوی وي
او د دې ملاتړ د تذکرهٔ کاملان رامپور د مؤلف نقل هم
کوي (وروسته راځي).

د کاظم خان شیدا د دیوان پهٔ دې نسخو کښې ددهٔ د وینا
وروستي نمونې پهٔ حاشیو کښې لیکلې شوې لکه پهٔ (الف) نسخه
کښې چې تاسو ولوستل، همدا رنګ د اسلامیه کالج نسخه
(ج نسخه) چې مالیدلې پهٔ حاشیه کښې ځینې شعري ټوټې لرې
لکه د میا عمر صاحب د مړینې دوې تاریخي قطعې چې د ۱۱۹۰هـ ق
کال دي، د نسخې پهٔ حاشیه کښې راغلي او هم ددهٔ د دیوان پهٔ
نسخو کښې نورې تاریخي مادې هم شته، یوه پکښې د حافظ
رحمت خان د مړینې تاریخي ماده هم ده چې د دیوان پهٔ چاپ‌ونو
کښې یې د عباراتو ارزښت ۱۱۹۴ لیکل شوی لیکن د اسم نهٔ دی
ځکه د حافظ رحمت خان د مړینې کال ۱۱۸۸ هـ ق دی.

پهٔ دې اساس د شیدا دیوان پهٔ ۱۱۸۱ هـ ق کال لومړی وار
ددهٔ پهٔ لاس راغونډ شوی او بیا وخت پهٔ وخت پهٔ نورو

نقلونو کښې دده پاتې وینا ورځای شوې چې تر ۱۱۹۰ ه ق کال پورې یې د وینا نمونې پکښې ثابتې دي او شنایې ډېره لب وینایې ضایع شوې وي . (۱)

دوهم : د تاریخ مرصع ځو سندونه :

---

۱ ـ د افضل آباد باغ په ولی کښې ؤ او تاریخ مرصع یې ځای په ځای یا دوی چې ځو نمونې یې دا دي :

د ۱۱۳۴ ه ق کال په پېښو کښې د افضل آباد ذکر داسې کوي :

« نامدار چې هرګاه صوبه دار تر سینده پورې ووت له هغه طرفه یې خاطر جمع شه . که یې د سرور له مېلې سرای ته واستوله ، دی و باغ ته د افضل آباد راغی ، دوې ، درې شپې یې په باغ تېرې کړې ..... » (تاریخ مرصع ۴۳۶ مخ) .

افضل خان د خپلې یوې جګړې د پېښو په ترڅ کښې وائي :

« ..... په ولی ډېره وشوه ، کني ، کاځرې ، لوبیا په افضل آباد کښې ډېر وو ..... » (۳۱۴ مخ) .

یو بل ځای د ولی موقعیت چې افضل آباد هلته ؤ داسې څرګندوي :

« ماله سرایه کوچ وکړ ، په ولی چې څلور کروهه له سرایه تفاوت لري ، څلور کروهه او درې کروهه له نوښهره ډېره ونیوه ..... » (۳۹۲ مخ) .

۲ ـ په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د خانۍ موضوع :

دی تاته سرداري ما درکړه، تسلیمات مې په ځای راوړل چې لهٔ خان علیین مکان نه رخصت شوم، ووتم دستار مې لهٔ سره کوز کړ، په بغل کښې مې کښېښود، د نیلاب په غاښي چې خان جنت مکان پسې ورسېدلم، دی د غاښي په سر ناست وُ، تماشايي د ملک کړه چې زهٔ يې ولیدلم تبسم يې وفرمايه چې خان دې ولید، دستار مې لهٔ بغله وکښه هر چې خان علیین مکان فرمايلي وو په عرض مې ورسول، خوشال شهٔ، وې ويل: چې دا دستار تبرک دی کښې یې ږدئ!" (۳۵۰ مخ).

اساساً د افضل خان سرداري په دې وخت کښې تهداب گذاري کيږي چې غالباً د ۱۰۹۰ هق کال نه راوروسته پښتو سره اړه لري خو دغه د پلار په خولهٔ دا محض د خپل نیکهٔ یو تبرک بللی او رسمي ارزښت یې نهٔ دی ورکړی.

کله چې اشرف خان بندي شو، خوشال خان مأيُوس شو او د اشرف د راخلاصون په شرط یې سرداري بهرام ته ورکړه، دا حالات افضل خان په تفصیل لیکلي چې دلته یې لنډيز رااخلو:

«..... (امیر خان د کابل صوبه دار) بادشاه ته د خان جنت مکان شکوه و شکایت ډېر وکړېښې. بادشاه اختیار ورکړ چې تهٔ صوبه داري هر چې پوهېږې هغه کړه، د خان جنت

(c) ketabton.com: The Digital Library

نبان (اشرف خان) حکم یې د قېد راجه رام سنګه ته چې
په جمرود وه راستوه ، هغه زمیندار وه ، قبول یې نه
کړ چې دا کار د ما نه دی ، بیا یې سید پهولا چې د
شهامت خان نوی و ، په پېښاورکښې هغه ته یې وکښل
چې په هر فن و فریب خان جنت نښان قېد کا ، راجه رام
سنګه خان جنت مکان په ډېر خواهش جمرود ته وباله د ده
په زړه کښې هیڅ نه وو ، د بادشاه په دولت خواهی مغرور
ورغی په سن زر دوه نوي (۱۰۹۲) آخر ثور یا اول جوزا
راجا رام سنګه یو سرو پای ، یو آس ، یوه د غاړې دهکدهکی
ورکړ نور یې رخصت کړ ، ورته یې اشارت وکړ چې په
پېښاور مه ځه بېرون دروه ! آخر دی از راه دولت
خواهي ورغی د سېد پهولا کره په خپله ورغی چې اشنا دې
دی وګورم نور به دروم . هغه له خدای تعالی همدا
غوښتل ورته یې وویل چې ته کښېنه زه کور ته لاړ شم
چې څه طعام راستوم طعام وخوره هاله دروه - دی یې
کښېناوه نور یې خلق ترې چاپېر کړل - پروانه یې دامیرخان
ور ښکاره کړه ، په قېد یې کړ ، الله داد خان خویشکي چې
په لنګرکوټ کښې وه ، بهرام په غالی ډېر کښې وه دواړه په
دا مصلحت شریک وو هغو ته یې وکښل چې داسې کار ما
وکړ اوس معطل نه اوسه تاسو سرای لر ورد وم ! ...»

«..... خان علیین مکان هم په هغه آوان پیر شوی وه (کادي با دي به ور ته ویل) چې بهرام پیان وه اوس څخو پوخ شوی دی یعنی شیرین شه، خان دې هم د بهرام په کار راغب شي . مؤلف دکتاب (افضل خان) په هغه آوان د شپاړسو او ولسو کالو وه - په دا سن و سال چې دا هسې هیڅ تجربه دکارونو تر سره نه وه تېره - د غاړې شول ، آخر هغه ورځ نه له سرایه وبنکار ته وتلی وم نکه د زلمیو دستور دی هواهوس به مې کاوه له ورایه سوورولید شه -گومان وشه چې څوک له رفقاؤ پسمانده راپسې راغی اما چې نیژدې راغی وپېژاند شه چې هغه جلبدار دی چې له خانه سره پښاور ته لاړ وه معلوم شول چې څه آسیب وخان ته ورسېد، په مجرد دلیدو پویه و سرای ته راغلم - په سرای باندې غوغا وه - هر څوک په خپل مال په خپل ځان گرفتار وو . ملاحظه د خلقو داوه چې اوس به فوځ راپشي چې راغلم یو ملا عثمان خدای تعالی یې غریق د بحر رحمت کړه چې دی نمک حلال قدیمي د دواړو خانانو وه ولاړ وه خپل کور خپل مال یې هر څه تر شا وه راغلی مسلح په دروازه کښې د محل ولاړ وه چې نه یې ولیدم را ته یې وویل چې زر ننوزه د محل عالم وباسه ، د غره په لوري روان کړه - زه ننوتم

دلاسه مې د محل د عالمو وکړه نور مې د محل عالم راروان کړ د غرهٔ پهٔ لور - چې غرهٔ ته مې عالم ورساوهٔ نور بیا رته راغلم - ملا عثمان پهٔ ځای ناست وهٔ - پس لهٔ هغه مې حال مال وغرهٔ ته کړ - نور زهٔ ورغلم خان علیین مکان ته - لوی خان پهٔ نظام پور وهٔ - عابد خان یې راسره کړ، د سرور مېلې ته راغلم - خان علیین مکان هم راپسې راغی جرګې معرکې کېږي شوې - بهرام د شیخ جیو زیارت ته راغی - راوې باله، خان علیین مکان د تمامې قبیلې او د اولس سره ورغی - زهٔ یکتنها پهٔ سرور مېله پاتو شوم معرکه یې وکړه - بهرام مزدوه هومره تزویر وکړ چې خان یې فریفته کړ، پهٔ جرګه دا مقرر شول چې خان جنت مکان چې قید دی مغل دې یې خلاص کا - د بادشاه پهٔ حضور دې اوسي منصب دې ورکا - دا زمان بهرام لکه [illegible]ل د وړاندې کړی دی هم دی دې اوسي - خاني یې پهٔ نامه د بهرام کړه - پس لهٔ هغه لوی خان بیا د سرور مېلې ته راغی. زهٔ چې پهٔ دا حال خبر شوم کوه مې پهٔ نظام پور وه روان شوم - خان علیین مکان هم راپسې راغی، محال تر یې بولاق یې هم پهٔ بهرام وسپارل - دبهرام زوی یې ولاړې ته واستوهٔ - څو مدت مې خان څخه پهٔ نظام پور کښې تېر کړ - پهٔ امید د ملکیری چې راسره به مل شي - خپل

انتقام به واخلم - دا قصيده لوی خان بهرام ته په طريق د وصيت کښلي وه، دی پرې غافل شه:

د مازيګه لۀ چانه روغ نۀ دی بهرامه
لۀ هرچا سره يې زيست دی لۀ ناکامه
نوکري، ځواني دا دواړه لکه بام دي
په پيري کښې لۀ ما ولاړل دواړه بامه
اوس دا دواړه بامه ستادي ننداره کړه
غافل مۀ شه يوزمان ترصبح و شامه
په دا اوښ باندې چې ستا کجاوه ايښې
رسوه يې چې پرې نۀ وزې ترمقامه

. . . .

هرګاه نا اميد شوم خبر راغی چې خان جنت مکان بادشاه په قلعه د ګوالير محبوس کړ- نور سل کسه کم و بيش چې لۀ قبيلو سره راسره وو په تاريخ دوولسم دسن مذکور (۱۰۹۲) په سلخ د رمضان په لشوړه مې واړول چې ما بين حد د موږ او د افريديو دی ....(بيا لۀ بهرام سره جنګونه کوي او په نتيجه کښې جرګه راځي) .... تمامې جرګې خان ته وويل چې هغه د تا زوی دادې نسی اختيار د تا که سرداري دۀ ته ورکوې که هغۀ ته - خان عليين مکان ورته په ځواب وويل چې د ما آزردګی دا ساعت د دواړو په سرداري

(c) ketabton.com: The Digital Library

نۀ ده په هغه جرګه چې څۀ مقرر شوی وو د بهرام
سره چې خان جنت نښان چې په قید دی خلاص دې شی دا
په کوم سبب په ګوالیار کښې محبوس شۀ؟ بویه لکه چې۔
قرار داد شوی دی د ګوالیار دې کوز شي په منصب دې
سرفراز شي ۔ دویم دا چې محال تري بولاق دې و ماته
راکړل شي او شل زره روپۍ مدد خرڅ ۔ معرکه په دا تمامه
شوه ۔ چې لا شوې لره راغلو ما خان ته عرض وکړ چې
دا ساعت د ما فکر او سن و سال تقاضا د سردارۍ نۀ
کا ۔ دا هومره تلاش مې هم محض د پلار د خلاصي دی ،
ګنه د بهرام نه سرداري اخيستل د خدای تعالی په کرم
و ماته اسان دي ۔ هر چې تا دا معرکه وکړه ډېر دې ښه
وکړه زۀ هم پرې راضي شوم اوس د ما د وخت تقاضا
داده چې د تا په خدمت دې کفش برداري، کوزه برداري
کوم چې تربيت کېږم ۔ اما يو شرط کړم تر هغه وخته پورې
چې څو خان د ما او د بهرام په ناستي راضي شوی نه
دی .... (تر يو شمېر ښو او سردارانه جنګونو کولو
وروسته ليکي) .... خان عليين مکان له هغې جرګې بيا
راغی نظام پور ته ۔ ماته يې وفرمايل چې څو نصو روپۍ
درې ماهه موږ د تا د خرڅ د پاره د بهرام سره مقررې
کړې ۔ ته خپل سړي ور ستوه خېر آباد ته چې اخلي يې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماور ته ووې چې دما د تا قرار داد سره هومره وه

چې خوته دما او بهرام سره په اتفاق راضي شوې نه

يې، اوس چې تا او ده سره اتفاق وکړ دما په اتفاق هم د

بهرام سره راضي شوې اوس دما د تاسره جدايي ده:

هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ

نور مې اميرخان ته وکښل ، اميرخان ډېره ارزو زما

د بللو کوله امازه ورنه رغلم ، چې دماخط ورغی په هغه

زمانې پروانه او پنځه وکښه - دظفرخان نيايه په لاس

په معرفت د ملک محمد ارباب و رائې مان سنګه ديوان داستوله

نه هم ورروان شوم چې په ځلوزيو ورغلم ازادخان نيوی،

ملک محمدارباب او غېره کتخدايان په موجب د اميرخان واستقبال

ته راغلل پېښورله ورغلم رائې مان سنګه ديوان مې د اميرخان

وليد - آس او سروپای يې د اميرخان له لوريه راکړ - ممرېز

خان جماعه دارېې د اميرخان راسره کړ - دکړبو په لارې کابل

له ورغلم - د اميرخان دکوچ وخت وه جلال آباد ته - يوه شپه

مې په کابل وشوه - اميرخان ځواب داستوه چې صبا به

دما ډېره په تکرای وي - ساعت د تا د ملازمت هم سبا

دی ور سره راووتم - په تکرامی دی ډېره شه لا په ولاړه

مې ملازمت وکړ - چې نه يې ولا لم داته يې وويل چې په

ځان د بهرام بلا راغې - نو ورسره ترجلال آباده راغلم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره مهرباني کې کوله ، د ماله خدمته هم رضا مند شه ، دوه صدو پنجاهي منصب يې د ما تجويز کړ او هغه برادري چې د ما سره وه د بهرام نه يې عليحده کړه نور يې سرو پای او کمر خنجر راکړه زه يې پېښاور ته رخصت کړم ..... هغه وخت چې زه د خان عليين مکانه خاطر آزرده مغل له راغلم متعلقات په نظام پوره وو . خان عليين مکان از راه اعتراض راروان کړه جينا کړ ته راغلل ...... (تر دې وروسته له بهرام نه د خلکو خوابدګي او دده ظلمونه بنيي او بيا د ځان په باب د خلکو پر ېکړه بيانوي) ..... اما اولس په جمع (له بهرام) ځنې راو جار ووت . معرکه يې وکړه چې زموږ سردار مؤلف د کتاب (افضل خان) دی ، بهرام چا سردار کړی دی . زه په پېښاور کښې وم چې سړي د اولس راغله چې رادرومه څه لره د مغل محتاجي کړې ..... نور زه له پېښاوره جينا کړ ته راغلم . د اولس کد خدايان واړه رالره راغلل چې موږ د بهرام سره اوس په بدی برمنه شو و روزګار مو سره غلط شه پا څه راځه . په بهرام هم اور ولګيد ، زمکه پرې تو ده شوه .»

(له ۴۹۲ څخه تر ۵۰۰ مخ پورې لنډيز) .

کيسه اوږده ده خو نتيجه يې داده چې د ۱۰۹۲-۱۰۹۳ کلو په پېښتون کښې د اشرف خان تر بند وروسته افضل خان رسماً سرداري په لاس کښې ونيوه او له همدې وخت نه دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

دسرداری دوره حسابله کېږي.

۳- پهٔ تاریخ مرصع کښې دافضل خان دکوهواوزامنو یاد:

« نقل دی لهٔ نېک بخت چې خانه زاد قدیم الخدمت وه او نهایت سخي او پهٔ طاعت پهٔ عبادت به دالله تعالی شب وروز مشغوله وه، پهٔ هر ملک پهٔ هر بلاد چې څوک ملا درویش وه همه ددې وظیفه خوار وو. ډېره فقیر دوسته وه، زهٔ يې یوه ورځ فقیر جمیل بېګ لره ور ستولم چې د مؤلف دفرزند دپاره دعا وکا، زهٔ ورغلم پهٔ ډېر الحاح مې څنې دعاوغوښته سر يې یو زمان پهٔ مراقبه کړهٔ. راته يې وویل چې نېک بخته تهٔ یو فرزند غواړې ما فی الحال دوه ولیدل نور به هم پسې وشي، پهٔ لږ مدت کښې لهٔ بي بي آیسې چې کور د مؤلف دی دوه فرزندان محمد علي او محمد حسن څنې پیدا شول او امید د نور و شته. او د بل کور د پاره يې مکرر پهٔ ډېر الحاح ور ستولم چې هغه د بي بي ورډېره وه اما هیڅ ځواب يې رانهٔ کړ دهغې هیڅ و نهٔ شول.» (۶۰۳ مخ)

د ۱۱۱۷ هـ ق کال پهٔ پېښو کښې لیکي:

- « یوسرو پای يې محمد سعید د ما فرزندته ورکړ» (۳۸۱ مخ).

د ۱۱۱۹ هـ ق کال پهٔ پېښو کښې لیکي:

- « فرزندی سیف الله خان مې دلاچي فوجدار کړهٔ» (۳۸۵ مخ)

- « هرکاه چې فرزندي سیف الله خان خبرشهٔ لهٔ لاچي پسې راغی» (۳۸۵ مخ)

د ۱۱۲۵ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « د محبت لوړې محمد علي خان ته غوښتې وه» (۴۰۸ مخ).

د ۱۱۲۶ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « ما د خپلو وابسته ؤ سره مستحکمه قلعه په نظام پور سازه کړه فرزندي سیف خان یې جانشین کړ» (۴۱۱ مخ).

د ۱۱۲۷ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « ما فرزندي محمد علي خان د بازونو سره په استقبال حسن ابدال ته ور ستولی ؤ» (۴۱۳ مخ).

- « په وخت د رخصت یې خلعت فرزندي محمد علي خان ته ورکړه» (۴۱۳ مخ).

د ۱۱۲۹ هـ ق کال پېښې:

- « فرزندي سعید خان فوځدار دلاچې وه» (۴۱۳ مخ).

- « په کار د خیر د محمد علي خان چې نسبت یې د محبت د شهباز خان د زوی کړه وه ـ سرای ته د قبایلو سره راغلی وم، چې دا خبر راوړسېده زړې کار خیر پیوند کړ ... سبا یې محمد علي خان د فوځ سره روان کړ» (۴۱۴ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- « محمد علي خان په سن د پانزده سالګی، محمد حسن د چارده سالګی، اسدالله خان د یازده سالګي، محمد اشرف د انه سالګي په رکاب کښې راسره حاضر وو.» (۴۱۷ مخ).

د ۱۱۳۰ کال د ذی الحجې اتم:

- « په وخت دیورش والده د محمدعلي خان په حال د نزع وه، حفر دګور جنازې ته یې معطل نهٔ شوم » (۴۱٦ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال د لوی اختر ورځ:

- « صد رحمت په محمد علي خان شه، ښه تردد بهادري یې وکړه، تر واړو سورو په سر همرکاب همعنان ترشیدو پورې په نامدار پسې ته، سواره یې پر یستل په داسن د محمد علي خان چې د پنځلسو کالو پوره شوی وهٔ او هم والده یې په د[ ] کال هغه شپه چې مالهٔ جینا کوره کوچ وکړ وفات شوه. » (۴۱۸ مخ).

- « په سبا فرزندي سعید خان چې فوځدار دلاچې وهٔ، د ترې [ ]ق سوارهٔ پیاده ور سره سرای ته راغی. » (۴۱۸ مخ).

د ۱۱۳۵ هـ ق کال د رجب ۱۷ نېټه:

- « .... او د برخوردار محمد اشرف د بنادې کار هم درپېش ؤ. » (۴۴۱ مخ).

- « په تاریخ د دوولسم د رجب سنه زرسل پنځه دېرش کار د برخوردار د بنادې په اتمام ورسېد » (۴۴۲ مخ).

- « برخوردار محمدحسن خان چې د خیرآباد فوځدار وه..... » (۴۴۴ مخ).

- « ما هم په حسب قرار داد برخوردار اسدالله خان په فوځدارۍ دلاچې مقرر کړ. » (۴۴۴ مخ). (۲)

دریم: د سکندر خان خټک دوې ناڅوسندونه:

۱- سکندر خان خټک د افضل آباد د باغ په ستاینه کښې یوه ۸۴ بېتیزه قصیده لري چې د دې باغ هراړخیزه معرفي یې پکښې کړې او د دې باغ په وسعت او فسحت غږېدلی دی، موږ یې دلته د دې باغ د پېژندنې لهٔ پاره څو بیتونه راخښوو:

[٤] کهٔ رضوان یې لهٔ نشاطه خبردار کا
دا مکان به د بهشته سره شمار کا

[۷] ننه، پاس لکه ښیښه هسې صفا دی
د ذرهٔ حال و هر سړي وته آشکار کا

[۸] تهٔ به وایې د بهار تنا غورا شوه
اوازونه چې په هر لوري آبشار کا

[۹] تحفه نهرې په منځ کښې دی راغلی
چنار، سروه هم عجب پرې نمودار کا

[۱۱] بې حسابه فوارې پکښې ولاړې
په یوځل د پشه کال غوندې امطار کا

[۱۷] په محل کښې د تصویر گلونه واړه
په سړي باندې اهار لکه بهار کا

[۲۳] کهٔ گلاب دی، کهٔ چنبه، کهٔ نور گلونه
په خپل قدر معطر کوڅه دیار کا

د هر لور جونه زلمي راځي په سېل
[۲۸] خپاپ - خپلې مېوې وارې وار په وار کا

د حاسد په خوله دې خاورې د حسد شي
[۳۱] که تر دهٔ نه به تعریف د «شاله مار» کا

چې ناګاهه په ګلونو کښې ښکاره شي
[۳۵] تورې سترګې د هوسې بلا ناتار کا

د کشمیر، د کابل کله دا صفت دی
[۳۶] چې ملوک پکښې هر لور د بازو ښکار کا

په بهار یې په اطراف لس دوولس کروهه
[۵۰] په انواع - انواع ګلونه هلک ښکار کا

اشرف خان به په دا باغ په جهان یادوي
[۸۰] سکندر هم کوندې څوک یاد په خپل اشعار کا

۲- کله چې اشرف خان په زندان کښې لوېږي ددهٔ ورور سکندر خان ختک یو منظوم لیک ورا ستوي او د کور کورنۍ او خپلوانو حالات ورته لیکي، په همدې لیک کښې د افضل خان کم سني او په عین حال کښې تدبیر هم ورته ستایي، دا لیک د ۱۰۹۳ هق کال د محرم په څلورمه نېټه کښل شوی او دا وخت د دهٔ د سرداری او مشرۍ تصدیق کوي چې دلته یې له موضوع سره مربوط بیتونه رااخلو:

همنشين دې همګي حرامخواره وو

افضل خان نه و خبر په عمر کم و

په جفا واړه وده وته قفا کړه

په تنها صورت د خداى باندې کرم و

هيڅ کس يې دانصاف مصاف ونه کړ

مدعي يې و په غم دوستي يې غم و

آفرين باندې مغل پښتانه وائي

منتشر يې نوم د توري په عالم و

+ + +

افضل خان دشلوکم زيات که (په) سن دى

په حکمت په مصلحت لکه کهن دى

زور قوت يې دلښکر واړه ليده شي

دخورشيد غوندې يو اَس يو تن جوشن دى

په اعداې هره ورځ ناره د جنګ وي

له هراسه يې آرام نه شي غمجن دى

په غليم بهارستان ده خارستان کړ

په معنىٰ مون ته توتکى لکه ګلشن دى

عندليب غوندې خبر دهر ګل اخلي

دلاسا دلوى هلک کا پرې مېين دى

شفقت، احسان، حيالري بې حده

د مړدي شهرت يې هم په مرد وزن دی

د فلک دشوارې وارې پرې آسانې

يا تورغر دی په همت کښې يا آهن دی

ښکار د غشي، د توپک، د باز، شاهين کا

استاد شوی د هر علم، د هر فن دی

ښه سوار لري، ښه خط، ښه يې انشاء ده

الغرض چې په هر فن کښې مبرهن دی

که تر تا رسېدی نه شي گيله مه کړه

چې ياد شوی په هغه جهان دکن دی

+ + +

"کوهر" دردی د اخلاص په ښه صدف کښې

هره چار د افضل خان په حکم وک کا

په تحقيق لروبر نه کا څنې غاړه

"افضلخان" يې په مرېې که کزک کا

"بهادرخان" "صيف خان" لسي دې لکه گل دي

خدای دې دواړه خانصاحب ته مبارک کا

+ + +

"خالد خان" د افضل خان جای نشين و

د هر احسان ورسره شوی و خوبيا لاړ (۴)

+ + +

څلورم: د "تذکرهٔ انتخاب یادګار" سند ونه:

د اردو نامتو لیکوال او شاعر میر مینایي د کاظم خان شیدا په باب لیکي:

"شیدا کاظم خان، خانزاده قوم ختک، د پښتو نخواسري، په پرهیزګارۍ او خدای ترسۍ کښې بې مثاله ؤ، پر ښته خو یه بنیادم ؤ. او رویېدل شوي دي چې د وی یوه جینۍ روزلې وه چې هغه هوښیاره او لویه شوه نو خلقو وغوښتل چې دوي یې په نکاح کړي، دوي قبوله نهٔ کړه، د هغې جینۍ هم د دوی د شتمنیا د نظر د وړاندې دا خوښه وه، یوه ورځ یې ځان جوړ کړ او د دوی د خلوت ځای ته ورله ورغله، دوی یې په غرض پوه شول او خپله کوټه یې د شمعې په لمبه کښېښوده چې په سوځېدلو شوه نو لاس یې راکښلو - هغې وپوښتل چې دا څهٔ خبره ده؟ دوی ور ته وفرمایل چې دي از ما ییست له مې په شمعې لاس اېښی وهٔ چې کورم چې لهٔ ما د دغه اور زغم دلی شي که نه؟ نو په هیڅ طور زغم ونهٔ شو او هر کله چې د دغه اور د تاو زغم ونهٔ شو نو د دوږخ د اور چې څو چنده لهٔ دغه اوره زیات دی به څرنګ زغمونکی شم - هم هغه ورځ یې یوهٔ نېک سړي ته نکاح کړه - پاکي ده الله لره داسې سپېڅلي سړي وي."

«د جناب مستطاب نواب محمد فيض الله خان بهادر عرش منزل په عهد کښې يې دلته په ډېر شان شوکت د مياشتې په زر روپو نوکري کوله، په ورکړه بخښنه کښې تر لرې لرې مشهور و، د دوي مشران هم د شوکت او دولت او نغارې ښتنان وو.»

«شعر به يې اکثر په پښتو ژبه کښې فرمايلو کله به يې په فارسي کښې هم طبيعت وآزمويلو «هې هې افغان» د حضرت مؤيد من الله جناب علي محمد خان د مړينې تاريخ هم د دوی د اوچت فکر نتيجه ده. او نادرشاه چې هندوستان په زور زياتي ونيولو «غم عام» يې د دغه نيولو تاريخ وويلو...»(۴)

پنځم: د «تذکرهٔ کاملان رامپور» سندونه:

حافظ احمد علي شوق رامپوري په تذکرهٔ کاملان رامپور کښې د زړو او باوري سندونو په بنا د کاظم خان شيدا په باب په زړهٔ پورې معلومات لري چې دلته يې مربوط مطالب چې لومړی لاس مواد يې بللای شو، رااخلو:

د تذکرهٔ تکملة الشعراء ښتن ليکي: خان عاليشان چې د پښتون ختک قام رئيس دی، د فرشتې په څېر بنيادم دی، زاهد، پرهېزگار، متشرع، ډېر اوچت حوصله لرونکی، نازک دماغه او د دربار ناوبنت ښتن دی، ډېر زغموال کوونکی

د زغم او درناوي غر دی ، په انساني صفتونو پسوللی ، دهنر او قابلیت او د سخندانۍ تولنه او دفضل او کمال ښنتن ، خوش مقاله ، نازک خیاله او زړه ته وړپوړې د تازه معنو هوندونکی او په نزاکت پوړو ، زړه ته وړپوړې او د هسکو مضمونونو لټوونکی دی - تر دغه وخته د پښتوغږو په پښتنوکښې داسې خوږه وینا کوونکی سړی نه پیدا شوی دی او نه به پیدا شي ، لا د ایران په باب هم بحث کیدای شي ، په نازکخیالۍ او ادا بندۍ کښې د سلیم ، شوکت بخارایي ، صائب تبریزي ، ناصر سرهندي اوغني کشمیري په شان یکتا دی . په پښتو ژبه کښې د دوی دیوان دخوش خیالۍ او سخندانۍ له رویه مشهور دی ، کله کله به یې په فارسۍ کښې هم غزل ویلو د مړینې یې یوڅو کالونه کېږي . د راجه نول رای ناظم اوده د قتل تاریخ یې داسې نظم کړی دی ...... د نواب سید علي محمد خان صاحب تاریخ یې هی هی افغان (۱۱۵۷ هـ ق) ویلی دی ، په هندوستان یې د نادر شاه د حملې تاریخ دغم عام (۱۱۵۱ هـ ق) نه راایستلی دی ، دکمایون د غرهٔ په لمنه کښې دچلیکا په ځنګل کښې د محصور پدلو تاریخ یې د فساد عظیم (۱۱۶۵ هـ ق) د توریو نه راایستلی دی . د شیدا د دیوان دوه نسخې د زیاست سوات په کتبخانه کښې شته دي .

یوه نسخه په غټ قلم لیکلې شوې ، څلور سوه شپاړس

محرونه لري ، په پای کښې يې دا عبارت دی . " تمام شد
ديوان شيدا تصنيف خان عاليشان مظهر لطف والاحسان
حاتم زمان خانزاده کاظم خان سلمه الرحمٰن بتاريخ
بيست و دويم شهر جمادی الثاني ١١٩١ه بخط بنده احقرالعباد
فيض علي ولد قاسم بيګ بپاس خاطر اخون زاده ميان غلام
حيدر سلمه الله تحرير يافت ."

مؤلف د دهٔ ديوان را پېژني او بيا د وفات قطعې ترې
راخلي چې د يوې عنوان دی :

تاريخ د وفات د دريو دوستانو او ديو زوی :

آه بدو ماه سه مشفق مرا
چار ميش قرهٔ عينم بدان
زان دو شهيد و دو سعيد ازل
طبل رحيلی زده سوی جنان
سال وصال همه ګردد جلی
بود غم يی هم آه - خوان هم
(١١٦١ه ق)

...... د دې ديوان په سر پاڼې چا کابلي د شيدا
خان د وفات دا تاريخ ليکلی دی :

د شيدا په آشيان جهان تريخ شه
د کباب غوندې يې کون و مکان سيخ شه

درست بدن یې گویا زړه وُ په سینې کښې
دل نظیر د کاظم خان د مرګ تاریخ شه

لهٔ " دل نظیر" نه (۱۱۹۴ هـ ق) جوړېږي. غالباً همدا یې تاریخ وفات دی، د دوی په باره کښې لهٔ کومه کتابه یا زباني روایته نور حال معلوم نهٔ شه". (۵)

شپږم: د خانزاده شېرعلیخان مجمع الانساب:

د کاظم خان د کورنۍ د غوټې پرانستلو په برخه کښې چې کوم سند تر لاسه شوی هغه د خانزاده شېر علیخان "مجمع الانساب" دی. شېرعلیخان د خوشال خان خټک د خانې د کورنۍ یو فاضل شاعر او لیکوال غړی دی چې د ۱۲۵۸ هـ ق کال د ذی الحجې په ۲۰ نېټه زېږېدلی او په ۱۳۲۳ هـ ق کال د ٦۴ کلنۍ په عمر وفات شوی دی، د شاهداد خان، هغه د سرور خان، هغه د سردار خان، هغه د شهباز خان، هغه د سعادت خان، هغه د افضل خان، هغه د اشرف خان او هغه د خوشال خان خټک زوی وُ.

شېرعلیخان د خپل ستر نیکهٔ افضل خان په پیروۍ په پښتو، فارسي او اردو ژبو د مجمع الانساب په نامه یو کتاب کښلی او د خټکو د خانې د کورنۍ شجرې او حالات یې پکښې راوړي، دی د خپل کتاب په سریزه کښې لیکي:

« وائي دا بندهٔ نادان مملو پهٔ عصيان يعني خانزاده شېرعليخان پهٔ خدمت د هوښيارانو روښن دلانو کښې پهٔ ډېر تواضع او نياز سره عرض د عاجزۍ پهٔ دا مضمون لري چې هرګاه پهٔ مطالعه دکتاب د تواريخ مرصع پهٔ زېور د معنیٰ آراسته او ښائسته دی او پهٔ مجلس د تاريخ دانو خلقو کښې دګلو دسته دی. دی پهٔ معنیٰ کښې د دروکان دی او مصنف ددهٔ زموږ نيکه محمد افضل خان دی چې دهٔ خپل انساب يعنی واړه نسب نامه پهٔ ښه تفصيل سره لهٔ ابتدا د ملک اکوړ خان نه چې سرخېل زموږ د خاندان دی تر خپلو فرزندانو پورې بيان کړې ده پهٔ هسې عنوان سره چې بيا ورته حاجت د تقرير او تحرير نشته، لهٔ هغه مدت نه اوس زموږ تر وخته پورې ډېره زمانه تېره شوې ده او پهٔ دا منځ کښې زموږ پهٔ خاندان کښې ډېر ښه علم دان او قابل کسان پهٔ خپل خپل وار سره هغه جهان ته لاړ شوي دي لېکن چا دهغو نه پهٔ جمع کولو ددې تقرير او پهٔ ليکلو ددې تحرير سعی کوښښ نهٔ دی کړی يعنی دانسب نامه چې او س کښی شي هيچا کښلې نهٔ ده دا خو يو دا سبب معلومېږي چې پهٔ هغه وخت کښې قسم قسم حادثات او دننګ رنګ تکليفات پهٔ منځ ددوی کښې راغلي وو. پهٔ سبب دهغو يوه کم فرصتي شوه، بله سراسر بې رغبتي شوه،

اوس چې فضل د پاک سبحان دی او بیا کرم د نبي آخر زمان دی . نور ځکه زمونږ حاکم جناب نواب صاحب بهادر خواجه محمد خان دی چې په واسطه ددوی سره زمونږ خاندان واړه برقرار دی ، چنانچه هر یو کس له مونږ په خواهش دخپل روزګار دی . هرګاه چې رغبت د بنده په لوستلو د کتابونو او په لیدلو د تاریخونو او په جمع کولو د دا رنګ حالونو له هرڅهٔ زیات وه . پس له دا سبب په ډیر کوښښ او محنت سره دانسب نامه جمع کړی شوه په هسې مضمون سره چې انشاءالله له ابتداء د خان مرحوم چې مصنف د کتاب دی تر مونږ پورې چې اووهٔ اتهٔ پیړۍ تیرې دي هیڅ قدر به پکښې تغیر او نقصان راغلی نهٔ وي اوکهٔ وي هم شاید ، ځکه چې بنده مرکب له سهوې او نسیان دی . اوس زمونږ نوبت په سر راغلی دی کهٔ مونږ نهٔ وو یقین دی چې پس له مونږه به داکښل په طور د یادداشت باقي پاتې شي ...... (د مجمع الانساب دیباچه) .

خانزاده شیرعلیخان پر نسب نامه سربیره نور ډیر تصنیفونه هم درلودل او په نظم او نثر دواړو یې کښل کول .

د شیرعلیخان په نسب نامه کښې زمونږ له موضوع سره مربوط دالاندې مطالب ترلاسه کیږي :

۱- په هغه جدول کښې چې دختکو د رئیسانو فهرست

لهٔ ملک اکوړ خان نه بیا ترخپله وخته لیکي د محمد افضل خان په برخه کښې وايي:

۰ د حکومت د پیل کال ۱۰۹۴ - د حکومت پای ۱۱۵۳ هق ۰ د حکومت دوره ۶۱ کاله ، د اورنګ زیب او بهادرشاه زمانه»

۲- د افضل خان خټک د زامنو په باب لیکي:

« محمد افضل خان چې زموږ په خاندان کښې په خان مرحوم سره مشهور معلوم دی و دوی ته خداوند تعالی اته فرزندان عنایت کړي وو چنانچه سعدالله خان ، کاظم خان لهٔ یوې مورد ، محمد علیخان ، حسن علیخان لهٔ بلې موره ، عبید خان ، محمد عماد خان لهٔ بلې مور . محمد اشرف خان لهٔ بیلې موره. محمد سعید خان لهٔ بیلې موره . په دوی کښې سعدالله خان مشر وهٔ او س په شهید خان سره مشهور دی ځکه چې د لبنکرخان د لاسه چې زوی د محمد علیخان وهٔ او دده و یاره وهٔ ، په سرای کښې شهید شوی دی »

۳- د کتاب په اردو برخه کښې د افضل خان د ریاست او سرداری په باب لیکي:

« کله چې اشرف خان بندي شو (ددهٔ ورور بهرام دپلرنی ریاست دعوی وکړه) خوخوشحال خان د مشری پګړی خپل نمسي افضل خان ته ور په سر کړه .... محمد افضل خان یو پوې سړی وُ ، دیر کتابونه یې لیکلي وو - دهٔ ۶۱ کاله مستقل

حکومت و چلاوهٔ . اته زامن یې درلودل چې دادوه یې دیادولو وړ دي سعدالله خان او محمد علیخان ، سعدالله خان (اسدالله خان) لهٔ خپل پلار نه خپه شو . دځو ملا زمانو سره تیراه ته ولاړ هلته یې د تیراه ریاست جوړکړ . د محمدافضل خان دوفات پوخ تاریخ څرګند نهٔ دی .»

۴ - نسب نامه د اسدالله خان د حکومت دوره لهٔ ۱۱۵۴ تر ۱۱۸۰ هـ ق پورې ۲۷ کاله شمېري چې د نادرشاه او احمد شاه دوره ده (۶) .

پایلیکونه :

(۱) پهٔ دې برخه کښې دکاظم خان شیدا دوینا نمونې لهٔ کابل چاپ دیوان څخه چې پهٔ ۱۳۳۳ هـ ش کال پښتو ټولنې چاپ کړی ، رااخیستل شوې دي . دتاریخي مادو د تثبیت لهٔ پاره د اسلامیه کالج خطي نسخه لوستله شوې او دکاظم خان شیدا د دیوان د خطي نسخو پهٔ باب معلومات زمالهٔ « پښتو نسخې - د پښتو خزاو دنیا پهٔ کتابتونونو کښې » قلمي اثر نه اخیستل شوي دي .

(۲) د تاریخ مرصع اقتباسونه د اروا ښاد استاد کامل مومند لهٔ چاپ متن څخه شوي دي .

(۳) د سکندر خان خټک د دې قصیدې او ترجیع بند بشپړ متنونه ددهٔ د دیوان پهٔ هغه قلمي نسخه کښې دی

چې د پښتو اکيډمي پېښور په کتابتون کښې ساتله کېږي.

ما د دواړو بشپړ متنونه په دوهم ټوک ادبي ستوري کښې راوړي دي، د ۱۳۵۹ کال د کابل چاپ ۳۳۵-۳۶۲ مخونه.

(۴) د دې کتاب اقتباس دارو ابنا د استاد کامل مومند له (۶۳۰) نومي کتاب نه شوی دی، ۲۰۶-۲۰۸ مخونه.

(۵) دا متن هم دارو ابنا د استاد کامل مومند له یاد شوي کتاب نه اخیستل شوي، ۲۰۹-۲۱۲-۲۱۵-۲۱۹ مخونه.

(۶) د دې نسب نامې د قلمي نسخې فوټو ستېټ محترم پردل خان خټک راسپارلې وُ چې قلباً مننه ترې کوم.

O

څلورم څپرکی

ترلاسه شوې نتيجه

د استفاق طمعه به څهٔ کړي لهٔ اخوانه
نتيجه يې ورکېدهٔ دي لهٔ کنعانه

د تېرو شوو انځلونو او روايتونو، شکونو او ګمانونو او لاسوندونو د څېړنې، تنقيد او جاج په نتيجه کښې د کاظم خان شيدا د ژوند اړانه پهٔ لنډ ډول داسې جوړولای او ترتيبولای شو:

د شيدا نوم «محمد کاظم» (۱) تخلص «شيدا» (۲) پهٔ قام «افغان خټک» (۳) د خان د «خاندان» (۴) خانزاده د خوشال خان خټک کړوسی، د اشرف خان هجري لمسی او د افضل خان خټک زوي وُ (٦) پهٔ سرای او افضل آباد

کښې یې استوګنه کړې وه (۷) دی په ځوانۍ کښې له حپل پلار ی
څخه د هندوستان پر دېرس شو او په دې توګه یې د سردارۍ
په سر پښتو شو او پښتو ونکو پښتو ته شاکړه (۸).

دده پلار افضل خان ختک د ۱۰۷۴-۷۵ هـ ق کال شا او خوا
زېږېدلی و (۹)، په ۱۰۹۲ هـ ق کال کښې یې چې پلار اشرف خان
هجري د مغلو له خوا زنداني شو. خوشال خان ختک سرداري
بهرام ته وسپارله خو افضل خان ونه منله او د بهرام تر
منافقت وروسته په ۱۰۹۳ هـ ق کال د ختکو سردار شو (۱۰) او تر
۱۱۵۳ هـ ق کال پورې یې داورنګ زیب او دهغه د اخلافو د
حکومت په دوره کښې سرداری ۶۱ کاله دوام وکړ (۱۱) چې تر
سردارۍ وروسته یې د پاتې ژوند په باب معلومات نشته او
د مرګ نېټه یې نا معلومه ده (۱۲).

د افضل خان ختک د وادۀ په باب د سکندر خان ختک له
دې زېږي څخه چې په اشرف خان یې کوي:

«بهادر خان» «صيف خان» لمسي دې ګله ګل دي
خدای دې دواړه خان صاحب ته مبارک کا (۱۳)

څرګندېږي چې افضل خان تر ۱۰۹۴ کال وړاندې یعنی د خانۍ
او سردارۍ تر پیلېدو مخکښې وادۀ کړی و او داوخت د
دوو ماشومانو پلار و.

ښکاري افضل خان ختک د ۱۶ کلنۍ ۱۷ کلنۍ په سر

وادهٔ کړې وي او دایره عادي خبره ده څکه هغه وخت د خانانو او شتمنو په کور نیو کښې اولادونو ته لهٔ څوارلسو څخه سم ودونه غوښتل کېدل ، لکه افضل خان چې په خپله هم خپل زوی محمد علیخان ته تر پنځلس کلنۍ وړاندې د محبت لور غوښتې وه (۱۴) اوتر ۱۱۳۵ هق کال وړاندې یې محمد اشرف خان ته هم د ۱۴ کلنۍ شاوخوا وادهٔ کړی وُ (۱۵). دهٔ پهٔ ۱۰۹۴ کښې دوه زامن د"بهادرخان" او "صیف خان" پهٔ نومونو درلودل (۱۶) چې بهادر خان پهٔ تاریخ مرصع او مجمع الانساب کښې نهٔ دی یاد شوی بنایي پهٔ ماشومتوب کښې مړ شوی وي خو "صیف خان" د "سیف الله خان" او "سیف خان" پهٔ نامه شته چې پهٔ ۱۱۱۹ هق کال یې دلاچې پوځدار تاکلی دی (۱۷) او هم یې بل زوی د محمد سعید خان پهٔ نامه دی چې دې یې هم پهٔ ۱۱۲۹ هق کال دلاچې پوځدار تاکلی دی (۱۸). کېدای شي دا دواړه دیرې مور زامن وي.

د ۱۱۱۴ هق کال شاوخوا افضل خان ختک دوې لاولده بیبیانې درلودې چې یوه یې بي بي آیسه نومېده او بله د بي بي نېکبختې ورېره وه. بنایي دا وخت یې لومړۍ مېرمن مړه شوې وي ، ده د بي بي نېکبختي پهٔ ټینګار او ملتیا فقیر جمیل بېګ ته د زوی د غوښتلو لهٔ پاره دعا ته ورغی ، هغه زېری ورکوي چې : نېکبخته ته به یو زوی غواړې ما فی الحال

دوه ولیدل نور به هم پسې وشي او همداوه چې محمد علي او محمد حسن د بي بي آیسې له نسه په ۱۱۱۵- او- ۱۱۱٦ هـ ق کلونو کښې یو په بل پسې پیدا شول خو د دوهې بي بي یې څهٔ ورته ونهٔ وې ، هغه لا ولده پاتې شوه (۱۹) تردې کال (۱۱۱٦) پورې فقیرجمیل بېګ ژوندی ؤ او پهٔ همدې کال ومړ ؛

چون رفت از جهان این کرامت خدیو

بجز "ق" آمد ز عالم " غـــریـــو "

(۱۲۱٦ - ۱۰۰ = ۱۱۱٦ هـ ق) (۲۰)

لهٔ افضل خان خټک کره پهٔ ۱۱۱۹ هـ ق کال اسدالله او پهٔ ۱۱۲۱ هـ ق کال محمد اشرف خان پیدا شول (۲۱) د محمد علي خان مور (بي بي آیسه) پهٔ ۱۱۳۰ هـ ق کال مړه شوه (۲۲)

تاریخ مرصع چې تر ۱۱۳٦ هـ ق کال پورې واقعات پکښې راغلي د افضل خان خټک د نورو زامنو او ماندینو ذکر نهٔ لري او دا هم د نورو پېښو پهٔ ترځ کښې پهٔ ضمني ډول یاد شوي دي .

مجمع الانساب چې د افضل خان خټک د سرداری تر پایه (۱۱۵۳ هـ ق) پورې ددهٔ پهٔ باب غږېږي لیکي چې ده لهٔ پنځو ماندینو نه اتهٔ زامن درلودل : سعدالله خان او کاظم خان لهٔ یوې موره ، محمد علي خان او حسن علي خان لهٔ بلې مورهٔ ،

عبيد خان او محمد عماد خان لهٔ بلې موره ، محمد اشرف خان لهٔ بېلې موره او محمد سعيد خان لهٔ بلې موره (۲۳) .

د تاريخ مرصع او مجمع الانساب پهٔ پېښو کښې تناقض لرې دی، د تاريخ مرصع پهٔ قول پهٔ ۱۱۱۴ هق کال افضل خان دوه مانديني درلودې چې لهٔ يوې نه محمد علي خان او محمد حسن خان وزېږېدل خو د بلې اولاد نهٔ ؤ . دهٔ دوه مشر زامن سيف الله خان او سعيد خان هم درلودل چې يو يې به ۱۱۱۹ . . و بل پهٔ ۱۱۲۹ هق کال دلا چې پرځـداران تهاکلي وو - د سکندر خان پهٔ وينا سيف الله خان د اشرف خان تر بندي کېدو (۱۰۹۲ هق کال) وروسته او د ۱۰۹۳ هق کال د محرم تر ۴ وړاندې زېږېدلی نو يقيناً دا دوه زامن يې لهٔ بلې ماينې يا نورو ماينو ښخه وو ، همدا راز پهٔ تاريخ مرصع کښې د اسدالله خان او محمد اشرف خان د ميندو د يادولو ضرورت نهٔ دی پېښ شوی (۲۴) خو کوم تناقض چې را منځ ته شوی هغه دادی چې پهٔ تاريخ مرصع کښې د افضل خان د شپږو زامنو نومونه : سيف الله خان ، محمد سعيد خان ، محمد علي خان ، محمد حسن ، اسدالله خان او محمد اشرف خان را غلي (۲۵) خو پهٔ مجمع الانساب کښې د سيف الله خان نوم نشته ، محمد حسن د حسن علي پهٔ نوم را غلی ، اسدالله خان د سعدالله خان پهٔ نوم راغلی خو پهٔ حاشيه کښې اسدالله هم ورسره شته (يعنې دی پهٔ دواړو نومونو يادېدۀ)

کاظم خان، عبید خان او محمد عمارخان نوي نوسونه دي چې تاریخ مرصع یې نهٔ یادوي او هم سعدالله خان تر ټولو مشر ګڼل شوی چې داسمه نهٔ ده اماځرنګه چې سرداري دهٔ تر لاسه کړې نوشېرعلیخان فکر کړی چې دی به تر ټولو مشر وي (۲٦) همدا راز عبید خان بنایي د همغه عابد خان بل نوم وي چې کاظم خان شیدا دخپل دیوان نسخه د دهٔ په لاس محمدي صاحبزاده ته لېږلې ده(۲۷).

ځرنګه چې تاریخ مرصع تر ۱۱۳٦ هق کال وروسته پېښې نهٔ لري او مجمع الانساب تر ۱۱۵۳ هق کال پورې دافضل خان خټک ژوند یقیني کوي نوځکه پهٔ دې موده کښې د دهٔ د زامنو پېدا کېدل یوه عادي او طبیعي خبره ده چې پهٔ دې توګه مجمع الانساب د تاریخ مرصع معلومات ماتوي نه بلکې بشپړوي يې.

پهٔ روایاتو کښې د کاظم خان شیدا زېږېدل د ۱۱۳۵-۱۱۴۰ هق کلونو تر منځ اټکل شوي، پهٔ دې برخه کښې نهٔ ماتونکي او نهٔ زیات روښانوونکی سند نهٔ شته نوځکه همدا اټکل پهٔ دې برخه کښې تر اوسه یوازینهٔ اټکل پېژندل شو.

کومه مرثیه چې د کاظم خان شیدا پهٔ دیوان کښې د دهٔ د والد پهٔ نوم چاپ شوې، سمه نهٔ ده، دا او ورپسې

قطعه يې د «والدې» په مړينه دي چې دا خبره هم دخطي نسخو د دود او هم ددهٔ د بېتونو د جوړښت او بشپړتابه په اساس معقوله او د منلو وړ ده (۲۸) .

همدا راز د مجمع الانساب د ليکنې له مخې محمد کاظم د اسدالله خان سکنی ورور دی او اسدالله خان د ۱۱۱۹ هق کال شا او خوا زېږېدلی او هم څرنګه چې د ۱۱۱۴ هق کال شا او خوا ددهٔ د مور يادونه نشته نو ددهٔ له مور سره د افضل خان خټک د وادهٔ کولو وخت د ۱۱۱۵ - ۱۱۱۸ هق کلونو په موده کښې اټکلولای شو ، کهٔ دا اسدالله خان او محمد کاظم خان دوی مور د وادهٔ په وخت کښې د ۱۶ يا ۱۸ کلو وي نو د زېږېدو وخت يې د ۱۱۰۰ هق کال شا او خوا ګڼلای شو او کهٔ د افضل خان خټک دا بي بي د ۱۱۰۰ هق کال زېږېدلې وګڼو نو په ۱۱۸۹ هق کال چې وفات شوې او کاظم خان شيدا يې دوې مرثيې ويلې دا د ۸۹ کلونو عمر درلودونکې وه ، چې دا عمر هم له طبيعي او هم له عقلي نظره نامناسب نهٔ دی نو د شيدا د ديوان دد ې مرثيو نتيجه به دا وي چې دا دواړې قطعې ددهٔ د خپلې مور په مړينه ويلې دي .

کهٔ څهٔ هم اسدالله خان د شيدا سکه ورور وُ (۲۹) خوله يې خوا د دهٔ له سرداری او جاګير سره مينه نهٔ وه

اولهٔ بله پلوه د خانۍ او سرداری په سر د دوی
کورنۍ شخړې ناوړه حالت ته رسېدلې وې نو ځکه
دهٔ په ځوانۍ وطن پرېښود او د هند مسافر شو، دې
پېښو ته ددهٔ په دیوان کښې تلمیحي اشارې شوې
دي (۳۰) او همدا ناوړه حالت ددې باعث شوې ددهٔ ورور
اسدالله خان ددهٔ دوراره لښکرخان په لاس ووژل
شي (۳۱) او همدې پېښې کاظم خان هم دردولی او
ژړولی دی:

لهٔ حب جاهه په زړهٔ کښې سوړیم
د ملنګۍ وکار ته جوړ یم
سرمې خوړلی د شیرین ورور دی
لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ یم (۳۲)

شیدا حنفي مذهب، دنقشبندیه طریقې صوفي (۳۳)،
دینداره او پرهېزګاره انسان وُ (۳۴)، وادهٔ یې نهٔ وُ کړی
او په کومه قطعه کښې یې چې د «قرهٔ عین» په مړینه
اوښکې تویې کړې او قرة العین د زوی استعاره ده ځکه
دا ددهٔ زوی نه بلکې زوی خوانده یې وُ چې دسرېه
(مصرع) د «بدان» کلمه صراحت پرې کوي. یعنې: زما
د سترګو کسی یې وبوله!

د شیدا شعر او شاعري په پښتو ادب کښې ځانګړی

د منفرد مقام لري او د تذکرۀ کاملان رامپور دا لیکنه یې نه داسې څرګنده غلي نه به راشي حتى په فارسي کښې هم د بحث وړ دی (۳۵) کۀ کامل صاحب مبالغه او غلو هم کړې (۳۶) دده د انفرادیت په برخه کښې ډېره سلنه په ښکاري .

شیدا د نواب محمد فيض الله خان په عهد کښې د میاشتې د دوو روپو نوکري درلوده (۳۷) او تر پایه خپل پلرني ټاټوبي ته نه دی راستون شوی

د شیدا د مړینې تاریخي ماده د "دل نظیر" (۱۱۹۴هـ ق) په توروکښې نغښتې ده چې یوه ناپېژندل شوي کابلي شاعر ویلې ده (۳۸) او دا خبره تر څو چې ماتو ته سند نه شي او تر دې کال وروسته دده د ژوند نورې نخښې نښانې و نه موندلې شي ، د منلو وړ ده

په پای کښې زۀ د لوی عالم استاد کامل مومند روح ته دعا کوم ځکه کۀ دوی په دې موضوع کښې عالمانه شکلونه او څېړنه نۀ وای کړې زما به ددې لیکنې لور ته پام نۀ ؤ اوښتی او دا رساله به نۀ وه کښل شوې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایلیکونه:

(۱) د دیوان سریزه، د دهٔ پهٔ خپل قلم.

(۲) همدا سریزه.

(۳) همدا سریزه.

(۴) دیوان، د پښتو د شعر حسب حال، ۱۴ مخ.

(۵) تذکرهٔ انتخاب یادګار، د اروا ښاد استاد کامل د ۱۶۳۰ کتاب پهٔ حواله، ۲۰۶ مخ.

(۶) مجمع الانساب د خانزاده شیرعلیخان، قلمي نسخه.

(۷) د کاظم خان شیدا د دیوان بېلا بېلې برخې.

(۸) د دیوان بېلا بېلې برخې.

(۹) د اټک د سکندر خان ختک لهٔ هغه منظوم لیک نه چې پهٔ ۱۰۹۳ ه ق کال یې د اشرف خان پهٔ نوم لیکلی او هلته دی د شلو کلو کم و زیات ګڼي، کولای شو. د لیک قلمي متن د سکندر خان د دیوان پهٔ هغه نسخه کښې چې پهٔ پښتو اکیډمۍ کښې خوندي ده. را علی او د لیکوال د دوهم ټوک ادبي ستوري پهٔ ۳۴۴-۳۶۲ مخونو کښې خپور شوی دی، او هم افضل خان پهٔ تاریخ مرصع کښې د ۱۰۹۲ کال د پېښو پهٔ ترځ کښې خان د ۱۶-۱۷ کلو ښيي.

(۱۰) دا موضوع پهٔ تاریخ مرصع کښې افضل خان خټک پهٔ تفصیل لیکلې ، ۴۹۲ - ۵۰۰ مخونه .

(۱۱) مجمع الانساب ، د خانزاده شیرعلیخان ، قلمي نسخه .

(۱۲) هم دا اثر .

(۱۳) د سکندر خان خټک لیک ، ادبي ستوري ۲ ، ۳۵۴ مخ .

(۱۴) تاریخ مرصع ، ۴۰۸ مخ .

(۱۵) تاریخ مرصع ، ۴۴۱ مخ .

(۱۶) د سکندر خان لیک .

(۱۷) تاریخ مرصع ، ۳۸۵ مخ .

(۱۸) تاریخ مرصع ، ۴۱۳ مخ .

(۱۹) تاریخ مرصع ، ۶۰۳ مخ .

(۲۰) پهٔ تذکره کښې د فقیر جمیل بېګ د قبر ذکر دی .

(۲۱) تاریخ مرصع ، ۴۱۷ مخ .

(۲۲) تاریخ مرصع ، ۴۱۶ ، ۴۱۸ مخ .

(۲۳) مجمع الانساب ، قلمي نسخه

(۲۴) مجمع الانساب دا ذکر کوي .

(۲۵) تاریخ مرصع ، بېلا بېلې برخې .

(۲۶) مجمع الانساب

(۲۷) وګورئ د دیوان سریزه ، د شیدا پهٔ خپل قلم .

(۲۸) وګورئ د دهٔ د دیوان خطي او چاپي نسخې

(۲۹) مجمع الانساب .

(۳۰) موږ له دیوان نه په دې خبرې کښې کافي نمونې ورکړې دي .

(۳۱) مجمع الانساب .

(۳۲) دیوان .

(۳۳) دیوان ، د دهٔ د خپل قلم سریزه .

(۳۴) تذکرهٔ انتخاب یادګار او تذکرهٔ کاملان رامپور ، دار وا بنار کامل ، د ۱۶۳۰ کتاب په حواله ، ۲۰۷ مخ

(۳۵) تذکره کاملان رامپور ، دیاد شوي کتاب په حواله .

(۳۶) استاد کامل ، ۱۶۳۰ نومی کتاب ، ۲۰۹ مخ .

(۳۷) تذکرهٔ انتخاب یادګار ، دار وا بنار کامل دیاد شوي کتاب د ۲۰۷ مخ په حواله .

(۳۸) تذکرهٔ کاملان رامپور ، د استاد کامل په حواله .

نوملیک

د وګړیو، ځایونو، نسلونو، کتابونو او نورو نومونه

په دې نوملیک کښې د ځایونو نومونو ته دستوری (*) نخښه شوې، کتاب ته "ک"، نسلونو ته "ن"، علمي او نشراتي مرکزونو ته "م"، او نورو ته واضح توري کښېنل شوي دي.

آزاد خان : ۶۱
آیسه بي بي : ۶۳، ۸۲، ۸۳
احمد (پاک) : ۲۸
احمد شاه : ۷۸
ادارهٔ اشاعت سرحد : (م) ۶
د ادبیاتو پوهنځی : (م) ۲۳
ادبي ستوري (ک) : ۷۹، ۸۹، ۹۰
اردو (ژبه) : ۷۰، ۷۴، ۷۷
اسدالله خان : ۳، ۴، ۹، ۱۰، ۱۳، ۱۴،
۲۱، ۶۴، ۶۵، ۷۸، ۸۳، ۸۴،
۸۶، ۸۷.
اسلام خان (خانصاحب) : ۵۱
اسلامیه کالج کتابتون (م) : ۵۱، ۵۲، ۷۸، ۹۴
اشرف خان : ب، ۱، ۳، ۹، ۱۱، ۱۵، ۱۶،
۱۸، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۶۲، ۶۷،
۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۱، ۸۴، ۸۹
افریدي (ن) ۵۹
* افضل آباد (باغ) : ۱۴، ۲۹، ۵۳، ۶۶، ۸۰
افضل خان خټک : ب، ۱، ۳، ۷ تر ۲۳، ۵۳
تر ۵۵، ۵۷، ۶۲، ۶۳، ۶۷ تر
۶۹، ۷۴، ۷۵، ۷۷، ۸۰ تر ۸۶،
۸۹، ۹۰
افغان (ن) : ۲۶، ۲۷، ۸۰
* افغانستان : ۱، ۲
افغاني (ن) : ۱، ۱۲، ۱۸، ۲۳، ۲۶، ۲۷
اکوړ خان (ملک) : ۷۵، ۷۷
* اکوړی : ۴۴
الله داد خان خوېشکي : ۵۶
الله نور : ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۴۹
امیر خان : ۵۵، ۵۶، ۶۱
انوار الحق (ډاکټر) : ۲، ۴۵، ۴۶
اورنګ زېب : ۷۷، ۸۱
* ایران : ۷۲
* باجوړ : ۳۸
بادشاه (اورنګ زېب) : ۵۵، ۵۶، ۵۸، ۵۹
بادي : ۵۷
* بدخشان : ۲۷
برېټش موزیم (م) : ۴۹
* برېلی : ۳۱
* بګرامي : ۶۱
* بنګاله : ۳۱
بهادر خان : ۶۹، ۸۱، ۸۲
بهادر شاه : ۷۷
بهرام : ۹، ۱۵، ۵۵ تر ۶۲، ۷۷، ۸۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېنوا عبدالرؤف: ۲، ۶، ۴۵، ۴۰
پردل خان ختک: ۷۹
پښاور: وګ: پېښور.
پښتانهٔ (ن): ۳، ۴، ۱۵، ۲۲، ۲۵، ۳۱، ۶۸، ۷۱، ۷۲
پښتانهٔ شعراء (ک): ۲، ۵
پښتو: وګ: پښتانهٔ.
پښتو (ژبه): الف، ب، ج، ۲، ۳، ۱۹، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۷
د پښتو ادب تاریخ (ک): ۲، ۶
پښتو اکېډيمي (م): ۶، ۷۹، ۸۹
پښتو ټولنه (م): ۵، ۶، ۷۸
د پښتو د پياوړتيا او پرمختيا آمريت (م): ۵
پښتو ګرامر (ک): ۱
پښتون: وګ: پښتانهٔ.
پښتونخوا: ۴۹، ۷۰، ۷۲
پښتو نثر د پښتونخوا او دنيا په کتابتونونو کښې (ک): ۷۸
* پېښور: د، ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۱، ۵۶، ۵۷، ۶۱، ۶۲، ۷۹
پلاوړن: ۱، ۱۵، ۱۸، ۱۹
تاریخ ادبیات سرحد (ک): ۲، ۶
تاریخ مرصع (ک): ج، ۲، ۵ تر ۸، ۱۰ تر ۱۳، ۱۵ تر ۱۷، ۲۰ تر ۲۳، ۵۳، ۵۴، ۶۳، ۷۵، ۷۸، ۸۲ تر ۸۵، ۸۹، ۹۰
تذکرهٔ انتخاب یادګار (ک): ۲۲، ۷۰، ۸۹، ۹۱
تذکرهٔ تکملة الشعراء (ک): ۷۱
تذکرهٔ کاملان رامپور (ک): ۲۲، ۵۰، ۵۲، ۷۱، ۸۸، ۹۱
تری بولاق: ۵۸، ۶۰، ۶۵
* تنګاړو: ۹۰
تواریخ مرصع (ک): وګ: تاریخ مرصع
* توتکی: ۶۸
* تیراه: ۳۰

* تېری: ۷۸
* جلال آباد: ۶۱
جم (باچا): ۳۵، ۴۶
* جمرود: ۵۶
* جیناکړ: ۶۲، ۶۵
د چاپ زی (م): ۲۳
* چلیکا (ځنګل): ۷۲
* څلوزي: ۶۱
حبيبي، علامه عبدالحی: ۲، ۵
* حسن ابدال: ۴، ۱۰، ۶۴
حسن علیخان: ۷۷، ۸۳، ۸۴
حنفي (مذهب): ۲۵، ۸۷
حیات افغاني (ک): ۱
حیات خان، ډیټي: ۱، ۱۹
خالد خان: ۶۹
خان (اشرف خان): ۵۷
خان (خوشحال خان): ۲۴ تر ۲۷، ۵۷ تر ۵۹، ۸۰.
خان جنت مکان او جنت نښان (اشرف خان): ۵۴ تر ۵۸ تر ۶۰
خانزاده (شیدا): ۴۱، ۷۰، ۸۰
خانصاحب (اشرف خان) ۶۹، ۸۱
خان عالیشان (شیدا): ۷۱، ۷۲
خان علیین مکان (خوشال خان ختک): ۵۴، ۵۵، ۵۷، ۶۰ تر ۶۲
خان مرحوم (محمد افضل خان): ۷۶، ۷۷
ختک (ن): ۱۳، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۴۴، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۷۶، ۸۰، ۸۱
خواجه محمد خان: ۷۶
خورشید جهان (ک): ۱، ۹، ۱۰
خوشال خان ختک: ب، ج، ۱ تر ۴، ۹، ۱۱، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۲۷، ۵۴، ۵۵، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۱
خوشال خان (د افضل خان لمسی): ۱۰
* خیرآباد: ۶۰، ۶۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

* دکن : ٦٩
دیوان (د خوشال خان) (ک) : ٢٥
دیوان د سکندر خان (ک) : ٧٨، ٧٩
دیوان (د کاظم خان) ٥، ٧، ١١، ١٢، ١٦، ١٧،
٢٥، ٢٩، تر ٣٠، ٣٤، ٤٢، ٤٤،
٤٥، ٤٨، ٤٩ تر ٥٢، ٧٢، ٧٣، ٨٥
تر ٨٧، ٨٩ تر ٩١
دیوان کاظم خان شیدا (دهمیش) (ک) : ٢، ٦
دیوان کاظم خان شیدا (د ډاکټر انوار الحق) :
٢، ٦
راجه رام سنګه : ٥٦
راجه نول رای : ٧٢
* رامپور : ٤، ٥، ١٤، ٣١، ٧١
راورتي : ١، ١٢، ١٧ تر ١٩، ٢٣، ٤٩
رای مان سنګه دیوان : ٦١
رحمت خان، حافظ : ٥٢
رشاد، پوهاند عبدالشکور : ٤، ٥، ٦
رښتین، پوهاند صدیق الله : ٢، ٦، ١١، ١٥ تر
١٧، ١٩ تر ٢١، ٢٣، ٤٨
رضا همداني : ٢، ٦
رفیع، حبیب الله : د
* روه : ٢٦، ٢٩، ٣١، ٣٢، ٣٩ تر ٤٢
روهي ادب (ک) : ٣، ٦
د ریاست سوات کتب خانه (م) : ٥٠، ٧٢
زنځیري (لیک دود) : ٤٦
* سرای : ٥، ١٣، ١٤، ١٧، ١٨، ٢٧ تر
٣١، ٤٤، ٥٣، ٥٦، ٥٧، ٦٤، ٦٥
٧٧، ٨٠
سردار خان : ٧٤
سرفراز خان : ٤٨
سرور خان : ٧٤
* سرو میله : ٥٣، ٥٨
* سرهند شریف : ٤، ٥
سعادت خان : ٧٤
سعدالله خان : ٧٧، ٧٨، ٨٣ تر ٨٥
سعید خان : ١٢، ٢١، ٦٤، ٦٥، ٨٤
سکندر خان ختک : ٦٦، ٦٧، ٧٨، ٨١،
٨٤، ٨٩، ٩٠
سلیم : ٧٢
سلیمان : ٣٦
* سمه : ٣٨
* سوات : ٣٨
سید پهولا : ٥٦
سید علي محمد خان نواب : ٧١، ٧٢
سیف الله : ٢، ١٣، ٦٣، ٦٤، ٨٢، ٨٤
سیف خان : وګ : سیف الله
* شاله مان : ٦٧
* شاهجهان آباد : ٥٠، ٥١
شاهداد خان : ٧٤
* شګی : ٥٤
شوق حافظ احمد علي : ٧١
شوکت بخارایي : ٧٢
شهامت خان : ٥٦
شهباز خان (د خوشال بابا کړوسی) : ٧٤
شهباز خان (د محبت پلار) : ٦٤
شهید خان (سعدالله خان) : ٧٧
* شیخ جیو (زیارت) ٥٨
شیدا، کاظم خان : الف، ب، ج، ١ تر ٣٩،
٤١، ٤٢، ٤٤، ٤٦ تر ٤٨، ٥٤ تر ٧٠،
٧٤، ٧٧، ٧٨، ٨٠، ٨٣، ٨٥ تر ٩٠
* شیدو : ٦٥
شیرعلیخان : ٧٤ تر ٧٦، ٨٥، ٨٩، ٩٠
شیرمحمدخان ګنده پور : ١، ٩، ١٩
* ښنايي پور : ٥٤
د ښوونې او روزنې وزارت (م) : ٦
صائب تبریزی : ٧٢
* صوبه سرحد : ٢
صیف خان (هم وګ : سیف الله) : ٦٩، ٨١،
٨٢
طائر، پروفیسر محمد نواز : ٣، ٦
ظفر خان : ٦١

عابد خان (دخوشال خان زوی): ٥٨
عابد خان (دشیدا ورور): ٨، ١٢، ١٣، ١٨ تر ٢٠، ٤٢، ٤٣، ٥٨، ٨٥
عبید خان: ٧٧، ٨٤، ٨٥
عثمان، ملا: ٥٧، ٥٨
* غالي ډېر: ٥٦
غلام معصوم (پیر): ٥
غني کشمیري: ٧٢
فارسي (ژبه): ٧١، ٧٢، ٧٤، ٨٨
فارغ بخاري: ٢، ٦
فتح الله: ٨، ١٢، ١٣، ١٨، ٢٠، ٢١، ٤٩
فرهنګ زبان و ادبیات پښتو (ک): ٢، ٦
فقیر جمیل بېګ: ٦٣، ٨٢، ٨٣، ٩٠
فیض الله خان، نواب: ٤، ٧١
فیض علي: ٥٠، ٧٣
قاسم بېګ: ٥٠، ٧٣
* کابل: ٢، ٥، ٦، ٢٣، ٥٥، ٦١، ٦٧، ٧٨، ٧٩
کابل پوهنتون (م): ١١، ٢٣
کابلي شاعر: ٧٣، ٨٨
کادي: ٥٧
کاظم (د سرای یوبد شاعر): ٤٤
د کاظم شیدا دیوان (دبېښوا) (ک): ٢، ٦، ٧٨
کاکاخېل، میا تقویم الحق: ١٤
کامل، استاد دوست محمد خان مومند: ج، ٢، ٣، ٥، ٧، ٩ تر ١٥، ١٩، ٢٢ تر ٢٤، ٤٨، ٥١، ٧٨، ٧٩، ٨٨، ٨٩، ٩١
* کتهېر: ٣٠، ٣١
د کراچي ملي موزیم (م): ٥١
* کرپه: ٦١
* کشمیر: ٤، ٦٧
کلید افغاني (انګلیسي ژباړه (ک): ١، ١٨، ١٩
* کمایون (غر): ٧٢
* کنعان: ٣٢، ٨٠
* کوز تاکال: د
ګلشن روه (ک): ٥، ٦
* ګوالیر (قلا): ٥٩، ٦٠
ګوهر: ٦٩
* لاچي: ١٣، ٥٨، ٦٣ تر ٦٥، ٨٢، ٨٤
* لشوړه: ٥٩، ٦٠
لبنکر خان: ٧٧، ٨٧
* لنګر کوټ: ٥٦
لوی خان (دخوشال خان): ٥٨، ٥٩
مجمع الانساب (ک): ٧٤ تر ٧٦، ٧٨، ٧٩، ٨٢ تر ٨٦، ٨٩ تر ٩١
محبت خان: ٦٤، ٨٢
محمد ارباب، ملک: ٦١
محمد اشرف (د افضل خان زوی): ١٣، ٢١، ٦٤، ٦٥، ٧٧، ٨٢ تر ٨٤
محمد افضل خان: ٧٥ تر ٧٨ هم وګ: افضل خان خټک.
محمد حسن: ١٣، ٢١، ٦٣ تر ٦٥، ٨٣، ٨٤
محمد سعید خان: ٦٣، ٦٤، ٧٧، ٨٢، ٨٤ هم وګ: سعید خان
محمد عابد: وګ: عابد خان.
محمد علي خان: ١٠، ١٣، ٢١، ٦٣ تر ٦٥، ٧٧، ٧٨، ٨٢ تر ٨٤
محمد عماد خان: ٧٧، ٨٤، ٨٥
محمد فیض الله خان، نواب: ٨٨ هم وګ: فیض الله خان.
محمدي صاحبزاده: ٥، ٤٢، ٨٥
مرهټه (ن): ١٠
مغل (ن): ٥٨، ٦٢، ٦٨، ٨١
ممریز خان: ٦١
میا عمر: ٥٢
میا غلام حیدر اخونزاده: ٥٠، ٧٣
میا محمد: ٤٩
میا محمد عمر: ٤٢ هم وګ: میا عمر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

میامحمدي : ۴۲ هم وګ : محمدي صاحبزاده .
میر مینایي : ۷۰
میکنزي : ۴۹
نادرشاه : ۷۸،۷۲،۷۱
ناصر سرهندي : ۷۲
نامدار : ۶۵،۵۳
نبي آخر زمان : ۷۶
نسب نامه (ک) وګ : مجمع الانساب .
* نظام پور : ۶۴،۶۲،۶۰،۵۸،۵۴
نقشندیه (طریقه) : ۸۷،۲۵،۵
* نوښهر : ۵۳
نیک بخته، بي بي : ۸۲،۶۳
* نیلاب (غابنی) : ۵۵
وږمه (مجله) : ۲۳،۱۱
* ولی : ۵۳،۲۹
هجري، اشرف خان : ۸۹،۸۱،۸۰،۱۶،۳،۱ هم وګ : اشرف خان .
همېش خلیل : ۵۲،۵۱،۴۶،۴۵،۶،۲
* هند : ۲۸، ۲۹ تر ۳۱، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۸۷
* هندو بار : ۴۱
* هندوستان : ۸۱،۷۲،۷۱،۳۲،۳۰
هندي (ن) : ۲۲،۴
هیوادمل، زلمی : ۶،۲
هیوز : ۱۸،۱۷،۱۲
۱۶۳۰ (ک) : ۹۱،۸۹،۷۹،۲۳،۲۲
یوسف : ۳۲
یونیورسټي بک ایجنسي (م) : ۶،۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

B
1.237
RAF
5561

امان

د امان کتاب له خپرونو څخه

پېښور

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library